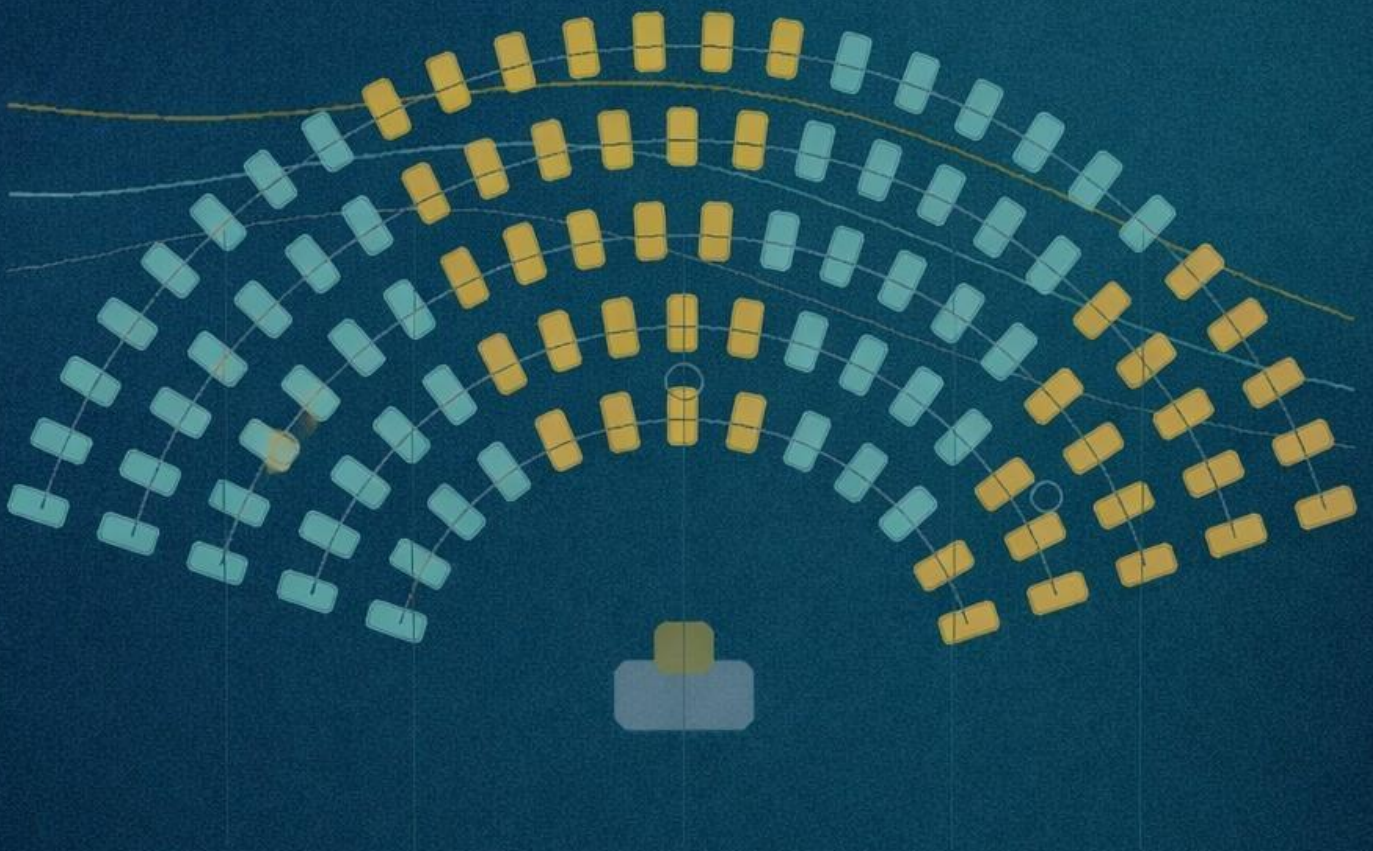

Úvod do teórie politických strán II

Modely strán, stranické systémy
a súčasné premeny

Tomáš Jahelka
vysokoškolská učebnica

2026

Úvod do teórie politických strán II

**Modely strán, stranické systémy
a súčasné premeny**

vysokoškolská učebnica

Tomáš Jahelka

Trnava 2026

recenzenti:

Yurii Ostapets, doktor politychnykh nauk, profesor
prof. dr. Uroš Pinterič

Jahelka, T.

Úvod do teórie politických strán II. Modely strán, stranícke systémy a súčasné premeny. – Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2026.
– 70 s., ISBN 978-80-568-0990-7

rozsah: 4,10 AH

© Tomáš Jahelka, 2026

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2026

ISBN 978-80-568-0990-7

Obsah

Úvod k druhému dielu	1
6. Základné modely politických strán	3
6.1 Elitná alebo kádrová strana	3
6.2 Masová strana	4
6.3 Catch-all strana	6
6.4 Kartelová strana	7
6.5 Strana hnutia	9
6.6 Personalizovaná strana	10
6.7 Na čo sú modely dobré a kde sú ich limity	11
7. Strany a demokracia	13
7.1 Strana v demokratickej teórii	13
7.2 Zodpovedná vláda a stranícka súťaž	15
7.3 Vnútrostranícka demokracia	16
7.4 Strany, občania a problém reprezentácie	17
7.5 Kritika strán a predstava demokracie bez strán	19
8. Stranícke systémy I: základné pojmy a analytický rámec	21
8.1 Čo je stranícky systém	22
8.2 Prečo nestačí len počítať strany	22
8.3 Relevantné strany	23
8.4 Formát a mechanika straníckeho systému	25
8.5 Súťaž, vzdialenosť a polarizácia	28
9. Stranícke systémy II: typológia a dynamika	30
9.1 Dvojstranícky systém	30
9.2 Umiernený pluralizmus	32
9.3 Polarizovaný pluralizmus	34
9.4 Predominantná strana a predominantný systém	38
9.5 Nekompetitívne systémy	39
9.6 Zmena a institucionalizácia straníckych systémov	40

10. Súčasné premeny politických strán	43
10.1 Pokles členstva a zmena straníckej participácie	43
10.2 Profesionalizácia a mediácia politiky	45
10.3 Strany a nové komunikačné technológie	47
10.4 Strany ako viacúrovňové organizácie	47
10.5 Nové výzvy a trvácnosť klasických teórií	49
Záver	52
Summary	54
Použitá a odporúčaná literatúra	65

Úvod k druhému dielu

Prvý diel tejto učebnice vychádzal z otázky, čo je politická strana a prečo sa stala jednou zo základných inštitúcií modernej reprezentatívnej demokracie. Nešlo iba o definíciu, ale skúmali sme aj historický vznik strán, ich organizačnú stavbu a základné funkcie. Druhý diel na tento výklad nadväzuje. Nepokračuje však jednoduchým rozširovaním toho istého problému, ale posúva pohľad k prostrediu, v ktorom politické strany pôsobia ako aktéri demokratickej súťaže, vládnutia a reprezentácie.

Politickú stranu možno skúmať zvnútra, no v reálnej politike nikdy nezostáva iba vnútornou organizáciou. Jej význam sa naplno ukazuje až vo vzťahu k iným stranám, k voličom, k štátu a k pravidlám súťaže. Strana môže byť organizačne slabá, ale vo vhodnom systéme politicky vplyvná. Môže byť volebným víťazom, no zároveň môže strácať sociálne zakorenenie. Môže vystupovať ako nástroj reprezentácie, a predsa si vytvárať vlastné záujmy, ktoré nemožno stotožniť so záujmami jej členov alebo voličov.

Práve preto je potrebné uvažovať o politických stranách aj prostredníctvom ich modelov. Strany sa v dejinách neobjavujú v jednej stálej podobe. Inú logiku má strana založená na vplyve parlamentných osobností a inú strana, ktorá sa opiera o široké členstvo a trvalú prácu mimo parlamentu. Ani tento rozdiel však nevysvetľuje všetky neskoršie podoby straníckej politiky. S premenou spoločnosti sa menil aj spôsob, akým strany získavali voličov, organizovali svoju činnosť a udržiavali politický vplyv. Modely strán sú užitočné vtedy, keď ich nechápeme ako pevné škatuľky, ale ako nástroje na zachytenie meniacej sa logiky straníckej organizácie a reprezentácie.

Strany sú pre reprezentatívnu demokraciu nevyhnutné, no nemožno ich chápať iba ako technické nástroje volebnej súťaže. Spájajú voľby s vládnutím, organizujú politickú zodpovednosť a umožňujú vznik vlády i opozície. Zároveň sú to mocenské organizácie s vlastným vedením, aparátom a záujmami. Napätie medzi demokratickou reprezentáciou a vnútornou mocou strany preto nemožno obísť.

Jednotlivá strana získava politickú váhu aj podľa toho, v akom straníckom systéme pôsobí. Rovnaký volebný zisk môže mať odlišný význam v prostredí dvoch silných strán, v roztrieštenom pluralizme alebo v systéme s dlhodobou prevahou jednej strany. Preto nestačí strany iba počítat'. Stranícky systém vzniká zo vzťahov medzi nimi, z ich koalíčných možností, ideologickej vzdialenosti a zo smeru politickej súťaže.

Súčasnú politickú stranu sa výrazne líšia od strán, ktoré stáli pri rozširovaní masovej politiky. Tradičné členstvo stratilo časť významu, kampane sa profesionalizovali a strany sa vo väčšej miere opierajú o médiá, verejné financovanie a štátne inštitúcie. Neznamená to, že prestali byť dôležité, ale mení sa povaha ich spojenia s občanmi a tým aj spôsob, akým plnia svoju reprezentatívnu funkciu.

Tieto základné témy druhého dielu učebnice nie sú uzavretým katalógom modelov a typológií, ale sú aj pokusom ukázať politické strany v širšom prostredí reprezentatívnej demokracie. Text vychádza z klasickej teórie politických strán, no zároveň berie vážne skutočnosť, že súčasné strany sa od svojich historických predchodkýň v mnohom líšia. Cieľom nie je ponúknuť hotové odpovede na všetky spory o politických stranách, ale vytvoriť pevný základ, z ktorého možno týmto sporom rozumieť.

6. Základné modely politických strán

Politické strany sa v moderných dejinách nemenili iba svojimi programami alebo volebnou silou. Prechádzali transformáciou, ktorá menila ich vnútornú organizáciu, vzťah k členom, spôsob oslovovania voličov, ale menila aj väzbu strán na štát a spoločnosť. Politická strana založená na miestnych elitách a parlamentnom vplyve funguje inak než strana budovaná na širokom členstve a trvalej organizácii mimo parlamentu. Rovnako strana opierajúca sa o profesionálnu kampaň, médiá a osobnosť lídra predstavuje iný typ politickej organizácie než klasická masová strana spätá so sociálnou triedou, ideológiou a členskou disciplínou.

Modely politických strán pomáhajú tieto rozdiely pomenovať. To ešte neznamená, že by každú konkrétnu stranu dokázali zaradiť do jednoznačnej kategórie. Strany bývajú zložitejšie, preberajú prvky viacerých modelov a menia sa podľa historických okolností. Model je preto predovšetkým analytická pomôcka, ktorá umožňuje zachytiť prevládajúcu logiku straníckej organizácie a lepšie porozumieť tomu, prečo sa politické strany v rôznych obdobiach správajú odlišne.

6.1 Elitná alebo kádrová strana

Elitná alebo kádrová strana patrí k najstarším podobám modernej straníckej politiky. Vznikala v prostredí obmedzeného volebného práva, keď politická súťaž ešte nebola založená na masovej členskej organizácii. Jej prirodzeným prostredím boli parlamentné kluby, volebné výbory a miestne siete vplyvných osobností. Politická strana v tomto zmysle nebola organizácia založená na širokom členstve, ale išlo skôr o nástroj koordinácie politických elít pred voľbami a v parlamente.

Označenie kádrová strana môže v slovenčine pôsobiť nejednoznačne, preto ho treba chápať v pôvodnom Duvergerovom význame. V tomto prípade nejde o stranu aparátnikov alebo ideologicky vyškolených funkcionárov. Ide o stranu založenú na výbere ľudí, ktorí majú spoločenský vplyv, značný majetok, skúsenosti alebo schopnosti organizovať volebnú podporu. Kým masová strana sa opiera o počet členov, kádrová strana sa snaží o kvalitu a postavenie svojich vedúcich osobností. Počet členov teda nemá rozhodujúci význam. Dôležitejšie je zabezpečiť kandidátom viditeľnú prezen-

táciu a dôveru voličov. Takáto strana nepotrebuje hustú sieť miestnych organizácií, ale jej sila spočíva v schopnosti spojiť parlamentné osobnosti, miestne elity, získať darcov, zaujať novinárov a zorganizovať presvedčivú volebnú kampaň. Členstvo v takejto strane nebýva základom jej moci, ale skôr okrajovým alebo voľným prvkom politickej podpory.

Takáto podoba strany zodpovedala obdobiu v politických dejinách, v ktorom politika ešte nebola každodennou masovou záležitosťou. Volebné právo bolo obmedzené, nízke sociálne vrstvy boli bez majetku a vzdelania a mali slabý alebo nijaký prístup k politickému rozhodovaniu. Voľby sa často opierali o osobnú autoritu kandidáta. Kádrová strana preto nebola postavená na trvalej mobilizácii veľkého počtu občanov, ale skôr prepájala vplyvných jednotlivcov, ktorí mali kapacitu zasahovať do politiky bez toho, aby potrebovali rozsiahlu členskú základňu. Predstavuje osobitnú logiku politickej organizácie. Je menej závislá od členstva, menej disciplinovaná a vzťah medzi centrom a miestnymi skupinami je voľnejší. Kádrová strana je veľmi účinná tam, kde politika stojí na osobnej prestíži, finančných zdrojoch a parlamentnom vplyve. Jej slabinou je, že ťažšie vytvára trvalú väzbu k širším vrstvám obyvateľstva a nedokáže mobilizovať občanov tak, ako to ne- skôr robili masové strany.

Význam kádrovej strany sa naplno ukáže v porovnaní s masovou stranou. Rozšírenie volebného práva, rast robotníckeho hnutia a vstup širších vrstiev obyvateľstva do politiky vytvorili podmienky, v ktorých už nestačilo spoliehať sa len na osobnú autoritu kandidátov a siete miestnych elít. Politická strana sa musela stať trvalejšou organizáciou, schopnou mobilizovať členov, udržiavať kontakt so spoločenským prostredím a vystupovať ako kolektívny aktér. Práve v tomto posune sa začína formovať masová strana ako odlišný model stránickej politiky.

6.2 Masová strana

Masová strana vzniká v prostredí, v ktorom sa politika prestáva obmedzovať na úzky svet parlamentných elít a vyšších sociálnych vrstiev. Rozšírenie volebného práva priviedlo do politického života skupiny ľudí, ktoré dovtedy nemali vlastné stabilné politické zastúpenie. Politická strana už nemohla byť len voľným spojením vplyvných jednotlivcov okolo volieb, ale musela sa pretvoriť na trvalejšiu organizáciu, ktorá dokáže osloviť veľký počet občanov, získať a udržať si ich podporu a vytvoriť tak významnú politickú silu.

Masová strana je preto spojená so vstupom širších vrstiev obyvateľstva do politiky. Jej význam nespočíva iba v tom, že získava mnoho hlasov, ale dôležité je, že **vytvára organizovaný vzťah medzi určitou spoločenskou skupinou a politickou reprezentáciou.**

Duverger vystihol rozdiel medzi kádrovou a masovou stranou veľmi presne. Kým kádrová strana dosahuje svoj účinok výberom vplyvných osôb, tak masová strana sa presadzuje veľkým počtom členov. Počet v tomto prípade však neznamená iba volebnú masu, ale znamená aj zdroj peňazí, formu organizačnej práce a politickej socializácie. Člen masovej strany nie je iba príležitostný podporovateľ, ale je súčasťou organizácie, ktorá od neho očakáva účasť na politickom živote strany, platenie príspevkov a istú mieru straníckej lojality. Členské príspevky mali znížiť závislosť strany od bohatých darcov a umožniť, aby sa politická činnosť opierala o širšie sociálne zázemie. V tomto zmysle bola masová strana aj odpoveďou na otázku, ako môžu politicky slabšie vrstvy vstúpiť do súťaže proti vplyvným a majetným elitám, disponujúcimi rozsiahlymi kontaktmi a spoločenskou prestížou.

Organizačným jadrom masovej strany je jej trvalé pôsobenie aj mimo parlamentu. Strana aktívne pôsobí aj medzi voľbami, buduje miestne organizácie a spravuje vlastné komunikačné kanály. Aj masová strana sa usiluje získavať volebné hlasy, jej činnosť sa však neobmedzuje na volebnú mobilizáciu. Preto bola masová strana často spätá so širším sociálnym prostredím, v ktorom sa politika prelínala s odborovým, kultúrnym, vzdelávacím alebo náboženským životom.

Historicky sa tento model najvýraznejšie spája so socialistickými a robotníckymi stranami, ale nemožno ho zúžiť iba na ne. Masové prvky totiž nadobúdali aj katolícke alebo agrárne strany, ktoré sa tiež často opierali o stabilné sociálne prostredie a vlastnú organizačnú sieť. Rozhodujúca teda nie je konkrétna ideológia, ale spôsob, akým strana spája reprezentáciu so sociálnym zakorenением.

Masová strana priniesla do politiky nový typ disciplíny. Jej sila závisela od schopnosti konať ako kolektívny aktér, nebola len súborom jednotlivých kandidátov. Prvky ako program, stranícka tlač, schôdze, vnútorné pravidlá a práca aktivistov pomáhali vytvárať spoločnú politickú orientáciu. Volič nemal byť iba mobilizovaný v deň volieb, ale dlhodobo včlenený do straníckeho prostredia. Práve tým sa masová strana odlišovala od voľnejších elitných strán.

Tento model však nebol iba nástrojom demokratizácie. Čím je organizácia väčšia je, tým viac potrebuje vedenie a disciplínu. Členská základňa poskytuje strane demokratickú legitimitu, no každodenné riadenie sa postupne sústreďuje v rukách tých, ktorí na to majú čas a organizačné skúsenosti. Tu sa masová strana stretáva s problémom, na ktorý upozornil Robert Michels. Organizácia umožňuje politickú účasť veľkého počtu ľudí, ale zároveň vytvára predpoklady na vznik stabilnejšieho vedenia a vnútorných mocenských nerovností. Masová strana preto rozširuje politickú účasť a zároveň ju organizuje spôsobom, ktorý nie je bez napätia. Umožňuje síce vstup veľkých sociálnych skupín do politiky, ale tento vstup sprostredkúva cez stranícku disciplínu a stranícky aparát. Práve táto dvojznačnosť robí z masovej strany jeden z najdôležitejších modelov modernej straníckej politiky.

6.3 Catch-all strana

Pojem *catch-all* strana sa spája predovšetkým s **Ottom Kirchheimerom**. Označuje premenu politických strán, ktoré už nechcú byť politickým vyjadrením jednej triedy, konfesie alebo pevne ohraničeného sociálneho prostredia. Strana sa teda začína obracať na širší okruh voličov a usiluje sa osloviť aj tých, ktorí predtým nepatrili k jej prirodzenému zázemiu. To ešte neznamená, že by sa úplne vzdala svojej minulosti alebo identity, ide skôr o oslabenie jej záväznosti a vyhranenosti. *Catch-all* strana preto vzniká v prostredí, v ktorom sa tradičné sociálne väzby stávajú menej pevnými. Triedna, náboženská alebo regionálna príslušnosť už neurčuje volebné správanie tak silno ako v období klasických masových strán. Volič sa stáva pohyblivejším a strana musí o jeho podporu opakovane súťažiť. Politika sa tým presúva od stabilnej reprezentácie vlastného sociálneho tábora k osloveniu širšieho okruhu voličov.

Kirchheimer tento posun chápal ako **ústup od strany pevnej ideológie k strane volebnej príťažlivosti**. Program nezaniká, ale stáva sa pružnejším. Strana sa už menej opiera o veľké ideologické príbehy a viac zdôrazňuje témy, ktoré môžu osloviť rôzne skupiny voličov. Dôležitejšia je schopnosť vyzerat' ako dôveryhodná vládna alternatíva, nie udržiavať čistotu pôvodnej doktríny. Tým sa mení aj vnútorná rovnováha strany. Členská základňa nestráca význam zo dňa na deň, ale prestáva byť hlavným zdrojom straníckej sily. Väčší význam získava vedenie strany, volebná stratégia a práca s verejnou mienkou najmä skrze komunikáciu cez rôzne médiá.

Strana sa už nespolieha iba na vlastnú organizačnú sieť, ale vstupuje do širšieho priestoru, v ktorom musí oslovovať voličov aj mimo svojho tradičného prostredia.

Catch-all stranu však nemožno chápať ako stranu „pre všetkých“ v doslovnom zmysle. Žiadna politická strana nedokáže reprezentovať celú spoločnosť a zároveň zostať politickou stranou v reprezentatívnej demokracii. Dôležité je skôr to, že sa oslabuje ostré spojenie medzi stranou a jednou sociálnou skupinou, pričom sa strana pokúša rozšíriť svoje volebné pole, zmierňuje ideologickú vyhranenosť a prispôsobuje svoj jazyk širšiemu publiku.

Tento model má ale aj svoje napätia. Čím viac sa strana usiluje osloviť rôzne skupiny voličov, tým viac riskuje, že stratí jasnú identitu. Môže získať väčší volebný dosah, ale zároveň tým oslabiť vzťah k vlastným členom a tradičným podporovateľom. *Catch-all* strana je preto úspešná najmä ako volebný model, no menej presvedčivá ako model silného sociálneho zakorenenia.

6.4 Kartelová strana

Model kartelovej strany formulovali **Richard S. Katz** a **Peter Mair** ako pokus zachytiť ďalšiu premenu straníckej organizácie. Pojem „kartel“ tu neznamená jednoduché tvrdenie, že strany sa medzi sebou „dohodli“ proti voličom, ale ide o širšiu zmenu vzťahu medzi politickou stranou, spoločnosťou a štátom.

Slovo kartel môže zvädzať k príliš jednoduchému výkladu. V bežnom jazyku označuje dohodu aktérov, ktorí si chránia vlastný priestor pred konkurenciou. Pri politických stranách však nejde o tvrdenie, že všetky etablované strany konajú jednotne alebo že medzi nimi neexistuje skutočný konflikt. Katz a Mair týmto pojmom opisujú predovšetkým **situáciu, v ktorej sa strany stávajú závislejšími od štátu a menej závislými od vlastnej spoločenskej základne**. Kartelová strana preto nie je synonymom korupcie. Je to model, ktorý upozorňuje na premenu zdrojov straníckej moci.

Klasická masová strana bola chápaná ako organizácia vyrastajúca zo spoločnosti. Opierala sa o členstvo, sociálne prostredie, členské príspevky a relatívne pevnú väzbu medzi stranou a jej voličským táborom. *Catch-all* strana už túto väzbu oslabil a začala sa viac orientovať na širší volebný trh. Kartelová strana ide ešte ďalej. Jej stabilita nezávisí ani tak od členskej zá-

kladne, ako od prístupu k verejným zdrojom, štátnemu financovaniu, médiám, profesionálnemu aparátu a pravidlám politickej súťaže, ktoré spoluutvárajú samotné etablované strany.

Podstatné je teda presunutie ťažiska. Strana už nie je rovnako pevne ukotvená v spoločnosti a v štáte, ale čoraz viac sa viaže na štát. To ešte neznamená, že voľby prestávajú byť dôležité. Kartelová strana sa stále uchádza o hlasy a musí obstáť v súťaži s inými stranami. Mení sa však povaha tejto súťaže. Etablované strany môžu medzi sebou ostro zápasiť o vládu, ale zároveň majú spoločný záujem na udržaní pravidiel, ktoré im zabezpečujú prežitie ako profesionálnym politickým organizáciám. Súperenie a spolupráca sa tu nevylučujú.

Katz a Mair upozorňujú najmä na to, že strany využívajú štátne zdroje na vlastnú organizačnú reprodukciu. Verejné financovanie politických strán, regulácia kampaní, prístup do médií alebo pravidlá registrácie strán môžu byť zdôvodnené ako ochrana férovej súťaže. Zároveň však môžu posilňovať zavedené strany a zvyšovať náklady na vstup pre nových aktérov. Kartelová strana preto nevyjadruje iba vnútornú premenu organizácie, ale aj premenu samotného prostredia, v ktorom sa stranícka súťaž odohráva. Väčší význam získavajú parlamentní predstavitelia, ministri, profesionálny aparát a experti na komunikáciu. Členská základňa môže formálne zostať súčasťou strany, ale jej praktický vplyv slabne. Strana sa menej podobá organizovanému spoločenskému hnutiu a viac profesionálnej politickej inštitúcii napojenej na verejné zdroje.

Tento model je dôležitý najmä preto, že spochybňuje jednoduchú predstavu úpadku strán. Politické strany nemusia slabnúť ako politické organizácie práve vtedy, keď slabnú ako členské a sociálne zakorenené organizácie. Môžu strácať členov, a predsa si udržiavať vplyv cez verejné financovanie, parlamentné pozície, mediálnu prítomnosť a profesionálny aparát. Z pohľadu občanov však takýto vývoj môže zvyšovať pocit vzdialenosti medzi stranami a spoločnosťou.

Demokratický problém kartelovej strany nespočíva v tom, že by sa voľby stali bezvýznamnými. Ak sa však strany príliš vzdialia od spoločnosti a súčasne sa pevnejšie oprú o štát, môže sa oslabiť pocit, že politická súťaž ponúka skutočnú možnosť zmeny. Voliči potom nevnímajú strany ako sprostredkovateľov vlastných záujmov, ale ako súčasť uzavretého politického priestoru. Práve tu sa model kartelovej strany dotýka širšej otázky dôvery v reprezentatívnu demokraciu.

Kartelová strana preto nie je len ďalším modelom po masovej a *catch-all* strane. Je aj diagnózou problému reprezentácie. Ukazuje, že politické strany môžu prežiť vlastné sociálne oslabenie tým, že sa pevnejšie prichytia k štátu. Práve tým sa však mení otázka, komu a akým spôsobom vlastne sprostredkujú politickú reprezentáciu.

6.5 Strana hnutia

Strana hnutia vzniká tam, kde sa časť politickej mobilizácie presúva z protestu do volebnej súťaže. Nevstupuje do politiky ako klasická parlamentná alebo člensky budovaná strana, ale ako pokus preniesť energiu sociálneho hnutia do priestoru zastupiteľskej politiky.

Tento typ strany si aj po vstupe do volieb uchováva napätie medzi dvoma prostrediami. Na jednej strane chce získať mandáty, pôsobiť v parlamente a ovplyvňovať verejnú politiku. Na druhej strane sa nechce úplne prispôbiť svetu etablovaných strán, ich aparátom, kompromisom a každodennej rutine politického a stranického života. Práve z tohto napätia vyplýva jej osobitý charakter. Strana hnutia sa často usiluje pôsobiť otvorenejšie, menej hierarchicky a bližšie k podporovateľom než tradičné strany. Nie vždy to tak skutočne funguje, ale tento nárok patrí k jej politickej identite.

Jej **program** býva spravidla sústredený **okolo silného tematického jadra**. Môže ísť o environmentálnu politiku, občianske práva, odpor proti korupcii, kritiku ekonomickej nerovnosti, náboženské témy alebo odmietnutie etablovaného stranického systému. Dôležité nie je to, že by všetky strany hnutia mali rovnakú ideológiu. Rozhodujúci je spôsob, akým spájajú protestnú mobilizáciu s volebnou reprezentáciou.

V tomto zmysle nie je strana hnutia obyčajnou „novou stranou“. Nová strana môže vzniknúť ako projekt politických elít, ako odštiepenie od existujúcej strany alebo ako volebná značka bez hlbšej mobilizačnej základne. Strana hnutia si však nárokuje pôvod mimo bežnej straníckej politiky. Opiera sa o predstavu, že prináša do inštitúcií hlas, ktorý bol predtým prehliadaný, vytláčaný alebo nedostatočne reprezentovaný. Silnou stránkou tohto modelu je schopnosť otvárať témy, ktorým sa etablované strany vyhýbajú. Práve preto môžu strany hnutia meniť agendu straníckej súťaže aj vtedy, keď samy nezískajú rozhodujúcu moc. Tým však, že sú nútené súťažiť o hlasy, vstupujú zároveň do prostredia, ktoré ich mení. Aj ony potrebujú

kandidátov, nejakú formu organizáciu, financovanie, program a aspoň minimálnu disciplínu. Čím viac sa približujú k parlamentnej alebo vládnej politike, tým silnejší je tlak, aby sa z hnutia stala bežnejšia strana.

Tento tlak nemusí nutne viesť k zániku hnutia, ale mení jeho povahu. Účasť vo voľbách a najmä prípadný vstup do vlády nútia stranu rozhodovať aj o otázkach, ktoré neležia v jej pôvodnom jadre. Protestná „čistota“ sa potom stretáva s požiadavkami kompromisu, odbornosti a zodpovednosti za rozhodnutia. Strana hnutia preto často stojí pred dilemou, či má zostať verná úzkemu mobilizačnému impulzu, alebo sa premeniť na širšie organizovaného aktéra straníckej politiky.

6.6 Personalizovaná strana

Personalizácia politiky neznamena automaticky vznik personalizovanej strany. Výrazné osobnosti a silní lídri boli v politike dôležití vždy a aj tradičné strany často spájali svoj volebný úspech práve s výraznými predsedami, premiérmi alebo prezidentskými kandidátmi. O personalizovanej strane v silnejšom zmysle možno hovoriť až vtedy, keď sa líder stáva hlavným nositeľom identity strany a organizácia sa okolo neho výrazne sústreďuje.

Takáto strana nestojí predovšetkým na stabilnom členstve, dlhodobej straníckej socializácii alebo pevnej väzbe na určitú sociálnu skupinu, ale **jej stredom je osoba, ktorá dokáže spájať volebnú značku, politické poslanstvo a rozhodovaciu moc**. Volič často nevníma stranu ako širšiu organizáciu s vlastnými tradíciami, ale práve cez jej lídra. Často krát sa aj program, mediálna komunikácia a dokonca aj názov strany podriaďujú tomu, aby posilňovali obraz vedúcej osobnosti.

Nejde však iba o štýl kampane. Personalizovaná strana má aj organizačné dôsledky. Ak je strana vybudovaná okolo lídra, slabne význam vnútorných orgánov a členskej diskusie. Rozhodovanie sa sústreďuje v úzkom centre strany a význam získavajú ľudia, ktorí majú osobnú dôveru vedenia a samotného lídra, sú mediálne použiteľní a disponujú schopnosťami pôsobiť presvedčivo v kampani. Kandidáti nemusia vychádzať z dlhoročnej práce v straníckej organizácii, ale môžu byť vyberaní podľa lojality, verejnej známosti alebo schopnosti dopĺňať obraz lídra.

Tento model súvisí s **mediatizáciou politiky**. Média a digitálna komunikácia zvyrazňujú tváre, príbehy, konflikty a individuálne výkony. Pre

voliča je tak jednoduchšie sa identifikovať s konkrétnou osobou než s komplexnou straníckou organizáciou. Personalizovaná strana preto často pracuje s priamym vzťahom medzi lídrom a voličmi. Medzičlánky, ktoré boli typické pre masovú stranu, strácajú význam alebo sa menia na technickú podporu kampane.

Silnou stránkou personalizovanej strany je aj jej rýchlosť. Dokáže sa rýchlo vytvoriť, jasne komunikovať a osloviť voličov, ktorí nedôverujú etablovaným stranám. Môže pôsobiť alebo vytvárať dojem nositeľa zmeny, rozhodnosti alebo odporu proti starému straníckemu systému. Táto výhoda je však zároveň jej slabinou. Ak je identita strany príliš naviazaná na jednu osobu, potom kríza lídra ľahko znamená krízu celej organizácie.

Personalizovaná strana má preto krehkejšiu inštitucionálnu povahu než klasické strany so silnejšou organizáciou. Ťažšie vytvára nástupníctvo, vnútornú pluralitu a dlhodobú programovú kontinuitu. Konflikt v jej vedení sa často nestáva sporom o smerovanie strany, ale sporom o lojalitu k lídrovi. Odchodom lídra strana často krátko zanikne alebo sa stane bezvýznamnou. Tam, kde je organizácia príliš závislá od jednej osoby, sa politická reprezentácia zužuje na vzťah medzi vodcom a podporovateľmi.

6.7 Na čo sú modely dobré a kde sú ich limity

Modely politických strán sú užitočné iba vtedy, keď ich nepoužívame ako hotové nálepky. Ich zmyslom nie je rozhodnúť, že konkrétna strana „je“ raz a navždy kádrová, masová, *catch-all*, kartelová, hnutím alebo personalizovaná. Skutočné politické strany bývajú zložitejšie. Môžu mať staré organizačné vrstvy, novú komunikačnú stratégiu, slabé členstvo, silného lídra a zároveň prístup k verejným zdrojom. Jeden model tak často nevystihne celú stranu, ale len jej prevládajúcu logiku.

Model preto treba chápať ako analytickú skratku. Pomáha zvýrazniť určité znaky, ktoré by v opisnom výklade ľahko zanikli. Kádrová strana upozorňuje na význam elít, osobností a voľnejšej organizácie. Masová strana umožňuje pochopiť vstup širokých sociálnych skupín do politiky a význam členskej základne. *Catch-all* strana ukazuje oslabenie pevnej väzby na jeden sociálny tábor a rast významu širšieho volebného oslovovania. Kartelová strana presúva pozornosť k vzťahu strán a štátu. Strana hnutia a personalizovaná strana zase pomáhajú zachytiť také formy straníckej politiky, ktoré sa nezmestia do klasického obrazu stabilnej členskej organizácie.

To však neznamená, že modely tvoria jednoduchú vývojovú reťaz. Politické strany neprechádzajú nevyhnutne od jedného typu k druhému tak, akoby existoval prirodzený zákon stranického vývoja.

V jednej strane sa môžu súčasne nachádzať prvky viacerých modelov. Strana môže používať jazyk hnutia, no po vstupe do parlamentu sa rýchlo profesionalizovať. Môže mať formálne členstvo a vnútorné orgány, ale jej verejná identita môže byť sústredená okolo lídra. Môže sa odvolávať na tradíciu masovej strany, hoci jej reálne fungovanie už závisí skôr od štátnych zdrojov, médií a profesionálnej kampane. Práve preto je pri práci s modelmi dôležité pýtať sa, ktorý znak je v danom prípade rozhodujúci a ktorý je iba zvyškom staršej organizačnej podoby.

Limity modelov sa ukazujú najmä vtedy, keď ich používame bez historického a politického kontextu. Rovnaký organizačný prvok môže mať odlišný význam v starej parlamentnej demokracii, v postkomunistickom straníckom systéme alebo v prostredí, kde strany vznikajú rýchlo okolo protestu či osobnosti lídra. Modely preto nemôžu nahradiť konkrétnu analýzu, ale môžu ju iba usmerniť. Najväčší význam modelov politických strán spočíva v tom, že nútia vidieť politickú stranu viac ako len volebnú značku. Modely skúmajú organizačnú stavbu, sociálne zázemie, spôsob vedenia, vzťah k štátu a určitú predstavu o politickej reprezentácii. Modely strán preto nezužujú pohľad na politické strany, ale pomáhajú lepšie pochopiť ich premenlivosť.

Kontrolné otázky ku kapitole 6:

1. V čom podľa Mauricea Duvergera spočíva základný rozdiel medzi elitnou alebo kádrovou stranou a masovou stranou?
2. Aké historické a spoločenské zmeny umožnili vznik masových strán a aký význam v nich nadobudlo členstvo?
3. Ktoré znaky charakterizujú Kirchheimerovu *catch-all* stranu a v čom sa odlišuje od klasickej masovej strany?
4. Ako Katz a Mair vysvetľujú vzťah kartelovej strany k štátu a prečo nemožno tento model jednoducho stotožniť s korupciou alebo dohodou strán proti voličom?
5. Čím sa strana hnutia odlišuje od bežnej novej strany a akému napätiu čelí po vstupe do parlamentnej alebo vládnej politiky?
6. Za akých podmienok možno politickú stranu označiť za personalizovanú a aké organizačné riziká prináša jej závislosť od jedného lídra?
7. Prečo nemožno modely politických strán chápať ako jednoduchú vývojovú postupnosť a akým spôsobom ich možno používať pri analýze konkrétnych strán?

7. Strany a demokracia

Politické strany neboli vždy chápané ako prirodzená súčasť demokracie. Dlho sa s nimi totiž spájala obava, že rozdeľujú politické spoločstvo, reprezentujú len čiastkové záujmy a menia verejnú moc na zápas organizovaných skupín. Táto obava nezmizla ani v modernej politike. Zmenil sa však spôsob, akým možno konflikt v demokracii chápať. Ak má byť politická moc kontrolovaná, ak sa má striedať a má byť otvorená férovej súťaži, tak rozdielne záujmy a názory nemôžu zostať bez organizovanej podoby. Strany totiž dávajú politickému konfliktu formu. Umožňujú, aby sa spoločenské spory nepremieňali iba na osobné ambície alebo neprehľadné mocenské dohody, ale na súťaž rozpoznateľných politických alternatív. V tomto zmysle sú pre reprezentatívnu demokraciu politické strany nevyhnutné. Bez strán by voľby síce mohli vyberať osoby, ale len ťažko by vytvárali stabilnú väzbu medzi voličskou voľbou, zložením vlády, opozíciou a politickou zodpovednosťou.

Táto nevyhnutnosť však neznamena, že strany sú z demokratického hľadiska bezproblémové. Každá politická strana je totiž zároveň aj mocenskou organizáciou. Má vedenie, aparát, vnútorné pravidlá a vlastné záujmy. Môže občanom sprostredkovať politické zastúpenie, ale môže sa od nich aj vzdialiť. Môže vytvárať zodpovednú vládu, ale môže aj zahmlievať, kto za politické rozhodnutia skutočne nesie zodpovednosť. Môže otvárať priestor účasti na politickom živote a rozhodovacom procese, ale môže aj sústredovať rozhodovanie do rúk úzkeho okruhu ľudí.

Vzťah politických strán a demokracie preto nemožno redukovat iba na jednoduché tvrdenie, že demokracia strany potrebuje. Strany sú síce pre demokraciu potrebné, ale práve preto demokracia musí neustále riešiť aj ich vnútornú moc, ich vzťah k občanom a ich schopnosť niesť politickú zodpovednosť. Politické strany sú podmienkou reprezentatívnej demokracie a zároveň jedným z miest, kde sa najzreteľnejšie ukazujú jej slabiny.

7.1 Strana v demokratickej teórii

Politická strana vstupuje do demokratickej teórie ako **problém časti a celku**. Už samotné slovo strana naznačuje, že nejde o celé politické spoločstvo, ale o jeho časť. Práve preto boli strany dlho podozrivé. Ak má politika

smerovať k spoločnému dobru, potom sa môže zdať, že organizovaná časť spoločnosti sleduje iba svoj záujem a ohrozuje jednotu politického celku. Staršia kritika strán vychádzala práve z tejto obavy. Strana sa ľahko zamieňala s frakciou, klikou alebo skupinou, ktorá sa usiluje získať moc pre seba.

Tento pohľad má svoje racionálne jadro. Politická strana naozaj nikdy nehovorí za všetkých, ale vždy vyjadruje určitý výber záujmov, hodnôt, sociálnej reprezentácie a politických cieľov. Demokratická teória však nemôže vychádzať z predstavy, že spoločnosť je jednotná a že politický konflikt je iba poruchou. Moderná spoločnosť je pluralitná, tvoria ju rozdielne skupiny, záujmy a hodnotové orientácie. Ak má byť demokracia viac než iba formálne hlasovanie, musí týmto rozdielom umožniť získať verejnú a organizovanú podobu. V tomto zmysle je preto politická strana legitímnou časťou politického celku. Sartoriho rozlíšenie medzi stranou a frakciou je tu dôležité. Frakcia sa chápe ako časť, ktorá rozkladá celok alebo sleduje úzky záujem na úkor verejného poriadku. Politická strana je naproti tomu časť, ktorá svoju čiastkovosť priznáva, ale pôsobí v rámci pravidiel súťaže a uznáva existenciu iných strán. Jej legitimita nevychádza z toho, že by reprezentovala celú spoločnosť, ale z toho, že v pluralitnom prostredí umožňuje organizovanú súťaž viacerých politických alternatív.

Demokracia preto nemôže požadovať zrušenie politických strán, ale ich kontrolu a skultúrnenie. Politický a spoločenský konflikt nemizne tým, že sa odmietne stranícka organizácia. Skôr sa stane menej čitateľným. Strany premieňajú rozptýlené spoločenské záujmy na politické programy, kandidátky a vládne alternatívy. Vďaka nim možno potom spor viesť v inštitucionálnej forme, nie iba ako tlak ulice, osobnú rivalitu alebo zákulisnú dohodu vplyvných skupín. To však neznamená, že demokratická teória má strany idealizovať. Strany sú síce nevyhnutné práve preto, že demokracia potrebuje organizáciu konfliktu, ale každá organizácia konfliktu prináša aj mocenské nerovnosti. Kto rozhoduje o programe, kandidátoch a stratégii, ten ovplyvňuje, aké alternatívy sa vôbec dostanú pred občanov. Strany teda nie sú iba pasívnym zrkadlom spoločnosti, ale samy triedia, zvyrazňujú a niekedy aj potláčajú určité záujmy.

Demokratická úloha strán spočíva v tom, že umožňujú politickú súťaž medzi rozpoznateľnými alternatívami. Volič sa nerozhoduje iba medzi jednotlivými osobami, ale medzi širšími politickými smermi, ktoré môžu niesť zodpovednosť za vládnutie. Ak by politické strany chýbali, voľby by sa ľahko zmenili na súťaž izolovaných osobností bez stabilnej väzby na program,

parlamentnú väčšinu a vládu. Reprezentácia by sa tým nezjednodušila, ale skôr by bola menej prehľadnou.

Politická strana je preto v demokratickej teórii ambivalentná, ale neodstrániteľná inštitúcia. Je časťou, no práve ako časť umožňuje pluralitnú politiku. Vnáša do demokracie organizovaný konflikt, no bez takéhoto konfliktu by demokratická súťaž stratila obsah. Problémom demokracie z tohto pohľadu nie je samotná existencia politických strán, ale otázka, či strany dokážu pôsobiť ako otvorení a kontrolovateľní sprostredkovatelia medzi občanmi, reprezentáciou a vládnutím.

7.2 Zodpovedná vláda a stranícka súťaž

Zodpovedná vláda predpokladá, že občania môžu vo voľbách ovplyvniť, kto bude vládnuť a akým smerom sa bude politika uberať. V straníckej demokracii preto voľby nie sú iba výberom jednotlivých poslancov, ale sú aj rozhodovaním o politických alternatívach, ktoré sa môžu premietnuť do zloženia vlády a opozície.

Politické strany dávajú tejto voľbe čitateľnejšiu podobu. Kandidáti nevystupujú len ako samostatné osobnosti, ale ako predstavitelia širšieho politického smeru. Volič tak môže hlasovať nielen za konkrétneho človeka, ale aj za program, hodnotovú orientáciu a predstavu vládnutia. Ak strana získa moc, možno ju spätne hodnotiť podľa toho, ako s týmto mandátom naložila.

Táto väzba však nie je automatická. Stranícka súťaž vytvára zodpovednú vládu iba vtedy, keď sú politické alternatívy dostatočne rozpoznateľné a keď má opozícia reálnu možnosť vládu nahradiť. Ak strany pred voľbami sľubujú všetko všetkým, po voľbách rýchlo menia postoje alebo sa skrývajú za neprehľadné koalíčné dohody, politická zodpovednosť sa oslabuje. Volič síce hlasoval, ale ťažšie určuje, kto za prijaté rozhodnutia nesie zodpovednosť.

Opozícia preto nie je iba zvyškom po vytvorení vlády. V demokratickej súťaži **predstavuje možnosť alternácie**. Kontroluje vládu, kritizuje jej rozhodnutia a ponúka inú politickú možnosť. Bez opozície, ktorá môže vládu nahradiť, sa zodpovednosť zužuje na formálnu procedúru.

V parlamentných systémoch túto väzbu komplikuje koalíčné vládnutie. Koalície sú v pluralitnej demokracii normálne a často nevyhnutné, no rozptyľujú zodpovednosť medzi viacerých aktérov. Strana môže preto

oprávnené tvrdiť, že určitý krok bol výsledkom kompromisu alebo tlaku koalíčných partnerov. To môže byť pravda, ale pre voliča je potom späté hodnotenie vlády zložitejšie.

7.3 Vnútrostranícka demokracia

Vnútrostranícka demokracia sa týka spôsobu, akým sa moc rozdeľuje a kontroluje vo vnútri politickej strany. Strana môže navonok pôsobiť ako aktér demokratickej súťaže, ale jej vlastné rozhodovanie môže byť veľmi centralizované. Demokratický charakter štátu preto automaticky nezaručuje demokratický charakter straníckej organizácie. Práve tu sa ukazuje rozdiel medzi stranou ako súťažiacim aktérom a stranou ako vnútorným mocenským priestorom. Nejde iba o to, či strana formálne umožňuje členom hlasovať. Dôležité je, o čom môžu členovia rozhodovať a či ich rozhodovanie skutočne ovplyvňuje smerovanie strany.

Najčastejšie sa vnútrostranícka demokracia prejavuje pri výbere vedenia, tvorbe programu, schvaľovaní kandidátov a kontrole straníckeho aparátu. Ak sú tieto procesy otvorené, členovia majú väčšiu možnosť zasahovať do politickej orientácie strany. Ak sú sústredené v rukách úzkeho vedenia, členstvo môže zostať skôr symbolickým zdrojom legitimacy než reálnym nositeľom rozhodovania. Formálne stanovy pritom nemusia stačiť. Strana môže mať demokratické procedúry na papieri, ale skutočná moc sa môže presúvať do neformálnych dohôd, predsedníctva, poslaneckého klubu alebo okolia lídra.

Klasický problém pomenoval **Robert Michels**. Jeho téza o oligarchizačných tendenciách vychádzala z pozorovania, že veľké demokratické organizácie potrebujú vedenie, odbornú prácu, pravidlá a aparát. Bez nich by neboli schopné konať. Lenže práve tieto prvky vytvárajú nerovnosť medzi vedením a členstvom. Tí, ktorí majú informácie, čas, skúsenosť a kontrolu nad organizačnými zdrojmi, získavajú výhodu voči radovým členom. Vnútrostranícka demokracia tak naráža na praktický problém organizácie: **čím je strana väčšia a zložitejšia, tým ťažšie je udržať priamu kontrolu členov nad jej vedením.**

Moderné strany sa pokúšali tento problém riešiť rôznymi spôsobmi. Niektoré posilňovali stranícke kongresy a členské hlasovania. Iné zavádzali primárky, priame voľby predsedu alebo širšie zapojenie podporovateľov pri výbere kandidátov. Takéto mechanizmy môžu otvoriť stranu širšiemu

okruhu ľudí, ale nemusia automaticky oslabiť moc vedenia. Ak vedenie kontroluje pravidlá, načasovanie, nominácie a komunikačné prostredie, môže aj otvorená procedúra slúžiť skôr na potvrdenie už pripraveného rozhodnutia.

Osobitne citlivý je výber kandidátov. Kandidátka určuje, kto sa vôbec môže stať reprezentantom strany vo verejnej funkcii. Ak o nej rozhoduje úzke vedenie, strana môže ľahšie udržať disciplínu a jednotný politický smer. Zároveň sa však oslabuje vplyv členov a miestnych organizácií. Na druhej strane ak je výber kandidátov veľmi otvorený, môže pôsobiť demokratickejšie, no strana riskuje slabšiu koordináciu, vnútorné konflikty alebo výber kandidátov, ktorí sú populárni, ale málo viazaní na stranícku organizáciu.

Vnútrostranícka demokracia preto nemá jednoduchú podobu. Väčšia otvorenosť môže znamenať viac účasti, ale aj väčšiu závislosť od médií, popularity a momentálnej mobilizácie. Väčšia centralizácia môže posilniť akciovosť, ale zároveň vzdialiť stranu od vlastných členov. Demokratický problém politickej strany tak nespočíva iba v otázke, či majú členovia právo hlasovať, ale v tom, či je toto právo spojené so skutočnou možnosťou ovplyvniť mocenské rozhodnutia.

7.4 Strany, občania a problém reprezentácie

Politické strany nevytvárajú reprezentáciu iba tým, že získajú hlasy vo voľbách. Reprezentácia totiž predpokladá trvalejší vzťah medzi občanmi, politickými alternatívami a rozhodnutiami, ktoré sa potom prijímajú vo vláde alebo v parlamente. Ak sa tento vzťah oslabí, strany môžu voľby vyhrávať, obsadzovať úrady a fungovať ako profesionálne organizácie, no ich spojenie so spoločnosťou sa stenčuje.

V klasickej predstave straníckej demokracie mali strany sprostredkovať záujmy občanov smerom k štátu. Občania sa skrze politické strany učili politicky orientovať a strany spájali ich požiadavky, vytvárali programy a po voľbách sa podieľali na vládnutí. Takýto model síce nikdy nefungoval dokonale, ale poskytoval aspoň relatívne zrozumiteľnú predstavu o tom, ako sa spoločenské záujmy premieňajú na politické rozhodnutia. Strana nebola iba volebnou značkou, ale bola organizáciou, cez ktorú sa časť spoločnosti učila rozumieť politike a vstupovala do nej.

Práve túto väzbu súčasnej strany často strácajú. Pokles členstva, slabnutie triednych a náboženských identít, profesionalizácia kampaní a rast významu médií menia spôsob, akým občania prichádzajú do kontaktu so stranami. Mnohí voliči sa už necítia byť dlhodobo spätí s jednou stranou. Rozhodujú sa pružnejšie, častejšie menia podporu a k stranám pristupujú skôr ako k ponuke na politickom trhu než ako k vlastnému kolektívnemu prostrediu. Strany na túto zmenu reagujú tak, že sa viac sústreďujú na kampaň, obraz lídra, prieskumy verejnej mienky a krátkodobú mobilizáciu.

Pojem **demokratickej väzby**, ktorý rozvíjajú Russell J. Dalton, David M. Farrell a Ian McAllister, pomáha tento problém pomenovať. Problém nie je len v tom, či strany existujú a či sa zúčastňujú volieb. Dôležité je, či dokážu prepájať občanov s politickou súťažou, vládu s programovou zodpovednosťou a verejné politiky s volebným mandátom. Ak táto väzba funguje, strany umožňujú občanom rozpoznať politické alternatívy a spätne hodnotiť výkon moci. Ak sa táto väzba rozpadá, tak demokracia zostáva procedurálne zachovaná, ale jej reprezentatívny obsah slabne.

Strany pritom nie sú iba pasívnymi prijímateľmi spoločenských požiadaviek, ale samy rozhodujú, ktoré témy zvýraznia, ktoré konflikty utlmia a akým jazykom budú hovoriť o spoločnosti. Týmto spôsobom občanov nielen reprezentujú, ale aj formujú politické vnímanie reality. Toto sa stáva nevyhnutným, pretože spoločenské záujmy nikdy nevstupujú do politiky v čistej a hotovej podobe. Zároveň to však znamená, že reprezentácia je vždy aj výberom. Niektoré záujmy sa stanú viditeľnými, iné zostanú okrajové. Napätie vzniká najmä vtedy, keď sa strany príliš priblížia k štátu a príliš vzdialia od občanov. **Peter Mair** tento posun opisoval ako **vyprázdňovanie straníckej demokracie**. Strany si môžu udržiavať mocenské pozície, ale čoraz menej fungujú ako organizácie spoločenskej účasti. Občania potom vnímajú stranícku politiku ako uzavretý svet profesionálov, ktorí medzi sebou súťažia, no zároveň sa navzájom podobajú spôsobom politického života, jazykom aj záujmom.

Problém reprezentácie preto nespočíva len v tom, či strany „počúvajú ľudí“. Takáto formulácia je príliš jednoduchá. Demokratická reprezentácia vyžaduje, aby strany dokázali sprostredkovať spoločenské konflikty, premeniť ich na politické alternatívy a nie byť zodpovední za rozhodnutia, ktoré z týchto alternatív vyplývajú. Ak sa strany zmenia iba na volebné stroje alebo profesionálne značky, vzťah medzi občanmi a vládnutím sa oslabuje, aj keď formálne voľby ďalej prebiehajú.

7.5 Kritika strán a predstava demokracie bez strán

Kritika politických strán patrí k dejinám modernej demokracie. Strany bývajú obviňované z mocenského sebecka, oportunizmu, oligarchizácie, korupcie alebo z odcudzenia od občanov. Kritika politických strán je preto oprávnená tam, kde sa upozorňuje na tieto negatívne javy. Takáto kritika nie je útokom na demokraciu, ale naopak, je snahou udržiavať demokraciu, pretože vychádza z požiadavky, aby bola politická moc zodpovedná a kontrolovateľná.

Problém vzniká až vtedy, keď sa z kritiky strán odvodí predstava, že demokracia môže fungovať lepšie bez nich. Táto predstava je prítlačivá, lebo sľubuje politiku bez straníckych hier, profesionálnych aparátov a záuklisných dohôd. Lenže odstránenie strán neodstraňuje konflikt, záujmy ani mocenské ambície. Mení len spôsob, akým sa prejavujú. Politické strany preto nemožno jednoducho nahradiť predstavou bezprostrednej vôle občanov.

Otázkou preto nie je, ako sa strán zbaviť, ale ako ich udržať ako otvorené, kontrolovateľné a zodpovedné nástroje reprezentatívnej demokracie. Tam, kde túto schopnosť strácajú, nevzniká čistejšia demokracia, ale slabšia reprezentácia.

Mocenský priestor nikdy nezostáva prázdny. Ak strany slabnú alebo miznú, ich miesto môžu zaujať jednotlivci, technokratické elity, mediálne vplyvy alebo záujmové skupiny. Takíto aktéri nemusia byť pre občanov viditeľnejší ani lepšie kontrolovateľní než politické strany. Môžu dokonca pôsobiť menej zodpovedne, pretože za sebou nemajú stabilnú organizáciu, členskú základňu, program ani jasnú väzbu na parlamentnú reprezentáciu. Demokracia bez strán sa preto môže javiť jednoduchšia, ale v skutočnosti býva menej čitateľná.

Antipartizmus má však napriek tomu určitý význam. Upozorňuje totiž na uzatváranie strán do vlastného sveta, na slabnutie ich väzby s občanmi a na premenu politiky na profesionálnu prevádzku moci. Tieto výhrady nemožno odbaviť tým, že strany sú pre demokraciu nevyhnutné.

Demokratická odpoveď nespočíva v túžbe po politike bez strán, ale existuje v požiadavke, aby politické strany zostali otvorené občanom, kontrolovateľné vo svojom vnútornom fungovaní a schopné vytvárať skutočné politické alternatívy. Ak tieto schopnosti strácajú, neoslabujú iba samy seba,

ale aj reprezentatívnu demokraciu, ktorá sa bez organizovanej stránickej súťaže nedokáže stabilne udržať.

Kontrolné otázky ku kapitole 7:

1. Prečo boli politické strany v staršom politickom myslení často vnímané ako hrozba pre jednotu politického spoločenstva?
2. V čom spočíva rozdiel medzi politickou stranou a frakciou a prečo je tento rozdiel dôležitý pre demokratickú teóriu?
3. Akým spôsobom politické strany prepájajú voľby, tvorbu vlády, opozíciu a politickú zodpovednosť?
4. Za akých podmienok môže stránica súťaž podporovať zodpovedné vládnutie a kedy sa politická zodpovednosť oslabuje?
5. Čo znamená vnútrostranícka demokracia a prečo formálne hlasovanie členov ešte nemusí znamenať ich skutočný vplyv na rozhodovanie?
6. V čom spočíva demokratická väzba medzi občanmi, politickými stranami a vládnutím a akými zmenami môže byť oslabovaná?
7. Prečo kritika politických strán nemusí viesť k predstave demokracie bez strán a aké riziká by prinieslo oslabenie alebo odstránenie stránickej organizácie?

8. Stranícke systémy I: základné pojmy a analytický rámec

Politické strany nadobúdajú svoj význam až vo vzťahoch s inými stranami. Samostatná strana môže mať program, organizáciu, členov aj volebnú podporu, no jej skutočná politická váha závisí od toho, v akom prostredí pôsobí. Inak sa správa strana, ktorá súťaží s jedným hlavným protivníkom, inak strana v roztrieštenom systéme a inak strana, ktorá sa dlhodobo pohybuje v tieni dominantného aktéra. Stranícky systém preto nemožno chápať ako jednoduchý zoznam strán prítomných v parlamente alebo vo voľbách.

V tomto kontexte sú preto rozhodujúce **vzťahy medzi stranami**. Niektoré strany dokážu ovplyvniť tvorbu vlády, hoci nemusia patriť medzi najsilnejšie. Iné môžu meniť smer súťaže tým, že posúvajú politický konflikt k okrajom systému alebo znemožňujú bežné koalíčné usporiadania. Existujú aj strany, ktoré síce získajú určitú podporu, ale na fungovanie systému majú len malý vplyv. Preto sa nestačí pýtať, koľko strán existuje, ale dôležitejšie je vedieť, ktoré z nich sú relevantné a ako ich prítomnosť mení správanie ostatných aktérov.

Analýza straníckych systémov musí rozlišovať medzi počtom strán a spôsobom, akým systém funguje. **Giovanni Sartori** práve v tomto bode posunul výskum straníckych systémov od počtu strán smerom k správaniu a vzťahom medzi stranami. Počet relevantných strán hovorí o formáte systému, ale ešte nevysvetľuje jeho mechaniku. Tú určuje povaha súťaže, ideologická vzdialenosť medzi stranami, ich koalíčný potenciál a smer, ktorým sa politický konflikt pohybuje. Rovnaký počet strán preto môže v rôznych krajinách vytvárať odlišnú politickú dynamiku. Stranícky systém preto znamená usporiadanie vzťahov, nie aritmetický údaj. Bez tohto rozlíšenia nemožno presne pochopiť rozdiel medzi bipartizmom, umierneným pluralizmom alebo polarizovaným pluralizmom. Skutočná analýza sa začína až tam, kde sa pýtame, ako strany medzi sebou súťažia, ktoré z nich môžu vstupovať do vlády, ktoré menia stratégiu ostatných a či politická súťaž smeruje k stredu alebo k polarizácii.

8.1 Čo je stranický systém

Stranický systém vzniká tam, kde politické strany nepôsobia izolovane, ale vstupujú do pravidelných vzťahov súťaže, spolupráce a vzájomného obmedzovania. Nestačí, že v štáte existuje viac politických strán. Systém vzniká až vtedy, keď ich správanie nadobúda určitú stabilitu a keď jednotlivé strany musia pri svojom rozhodovaní počítať s ostatnými aktérmi.

Politická váha strany teda nezávisí iba od jej vlastnej organizácie alebo programu. Závisí aj od toho, aké miesto zaujíma medzi ostatnými stranami. Jedna strana môže byť silná tým, že pravidelne vyhráva voľby, iná môže byť dôležitá preto, že bez nej nemožno vytvoriť vládu. Ďalšia môže ovplyvňovať systém spôsobom, že komplikuje koalíčné rokovania alebo posúva politickú súťaž k témam, ktorým sa ostatné strany musia prispôbiť. Stranický systém preto nie je len obrazom volebných výsledkov. Je to usporiadanie vzťahov, v ktorom sa ukazuje, kto s kým súťaží, kto s kým môže spolupracovať a ktoré strany menia správanie celku.

Dôležitú úlohu majú aj pravidlá politickej súťaže. Volebný systém, forma vlády, ústavné zvyklosti a spôsob tvorby koalícií ovplyvňujú, či sa stranická súťaž sústreďuje okolo dvoch veľkých strán, alebo sa rozkladá medzi viacerých aktérov. Tie isté volebné percentá môžu mať odlišné dôsledky v inom inštitucionálnom prostredí.

Stranický systém je preto potrebné skúmať ako celok. Jednotlivé strany v ňom nadobúdajú význam podľa toho, ako ovplyvňujú súťaž o moc, tvorbu vlády, postavenie opozície a správanie ostatných strán. Bez tohto vzťahového pohľadu by sme videli iba jednotlivých aktérov, ale unikla by nám logika prostredia, v ktorom sa ich politická sila skutočne prejavuje.

8.2 Prečo nestačí len počítať strany

Pri stranických systémoch sa ako prvé ponúka jednoduché riešenie. Spočítať strany a podľa ich počtu určiť typ systému. Dve strany by znamenali dvojstranický systém, viac strán multipartizmus, jedna strana nekompetitívny systém. Takéto rozlíšenie je na prvý pohľad prehľadné a nie je úplne bez významu. Počet strán naozaj ovplyvňuje zložitosť politickej súťaže, možnosti tvorby vlády aj orientáciu voličov.

Sám počet však ešte nehovorí, ako systém funguje. Tri strany môžu vytvárať jednoduchú súťaž dvoch veľkých strán a jedného menšieho partnera, ale aj situáciu, v ktorej bez tretej strany nemožno vytvoriť vládu. Päť strán môže znamenať stabilnú súťaž dvoch blokov, no môže tiež znamenať rozptýlený systém s ťažko predvídateľnými koalíciami. Rovnaké číslo teda môže skrývať odlišnú politickú logiku. Nie každá strana, ktorá v systéme existuje, má rovnakú váhu. Vo voľbách môžu kandidovať malé, regionálne, protestné alebo krátkodobé subjekty, ktoré získajú určitú podporu, ale neovplyvnia tvorbu vlády ani správanie ostatných strán. Naopak, aj menšia strana môže byť veľmi dôležitá, ak sa bez nej nedá vytvoriť väčšina alebo ak svojou prítomnosťou mení smer politickej súťaže. Preto jednoduché počítanie strán rýchlo narazí na otázku, ktoré strany do toho počtu vlastne zahrnúť.

Sartoriho prínos, okrem iného, spočíva v tom, že numerické kritérium neodmieta, ale spresňuje. Počet strán je dôležitý, no musí ísť o počet strán, ktoré majú význam pre fungovanie systému. Ak počítame všetky strany rovnako, zmiešame aktérov s úplne odlišnou dôležitosťou. Ak počítame iba najväčšie strany, môžeme prehliadnuť menšieho aktéra, ktorý rozhoduje o koalíciách alebo posúva súťaž k okrajom politického priestoru. Analýza stranického systému preto nemôže zostať pri aritmetike. Počítanie strán má zmysel až vtedy, keď je spojené s otázkou ich relevancie. Nejde o to, koľko subjektov sa objaví na volebnom lístku, ale ktoré z nich vstupujú do reálnych vzťahov moci, súťaže a koaličného rozhodovania. Až potom možno rozlišovať formát systému od jeho mechaniky. Formát hovorí, koľko relevantných strán v systéme pôsobí. Mechanika ukazuje, ako sa tieto strany správajú voči sebe navzájom.

8.3 Relevantné strany

Nie každá politická strana, ktorá sa objaví vo voľbách alebo získa zastúpenie v parlamente, má rovnaký význam pre fungovanie stranického systému. Niektoré strany sú prítomné iba okrajovo. Môžu mať vlastných voličov, poslancov alebo regionálne zázemie, ale nemenia tvorbu vlády ani správanie ostatných strán. Iné strany môžu byť menšie, no ich prítomnosť ovplyvňuje celý systém. Práve preto je pojem relevantnej strany dôležitý.

Relevantná strana nie je jednoducho veľká strana. Veľkosť môže byť dôležitá, ale sama osebe nestačí. Strana s vysokým volebným ziskom môže

zostať izolovaná, ak s ňou ostatní aktéri odmietajú spolupracovať a ak nedokáže zmeniť smer súťaže. Naopak, menšia strana môže byť rozhodujúca, ak sa bez nej nedá vytvoriť parlamentná väčšina. Pri analýze straníckeho systému preto nejde iba o počet hlasov alebo mandátov, ale aj o to, či daná strana ovplyvňuje správanie systému ako celku.

Sartoriho kritérium relevancie smeruje práve k tomuto problému. Stranu treba považovať za relevantnú vtedy, keď má **význam pre tvorbu vládnej väčšiny alebo keď svojou existenciou mení smer straníckej súťaže**. V prvom prípade ide o stranu, ktorú ostatní potrebujú ako možného koaličného partnera. V druhom prípade ide o stranu, ktorá nemusí byť prijateľná ako partner do vlády, ale jej prítomnosť núti ostatných prispôbovať taktiku, jazyk alebo program. Tým sa pojem relevantnej strany odlišuje od jednoduchého volebného úspechu. Volebný výsledok ukazuje, koľko podpory strana získala. Relevancia ukazuje, či táto podpora mení fungovanie systému. Strana môže predstavovať volebnú epizódu, protestný hlas alebo byť trvalým, ale izolovaným aktérom. Relevantnou sa stáva až vtedy, keď ju ostatné strany nemôžu pri vlastnom rozhodovaní jednoducho obísť.

Toto rozlíšenie je dôležité najmä v pluralitných systémoch. Čím viac strán sa objavuje vo voľbách alebo v parlamente, tým väčšie je riziko, že samotný počet vytvorí nepresný obraz. Desať strán na kandidátnych listinách ešte neznamená systém desiatich relevantných strán. Rovnako však nemožno automaticky prehliadnuť malú stranu len preto, že má nízky volebný zisk. Rozhodujúca otázka znie, či jej prítomnosť ovplyvňuje tvorbu väčšiny alebo charakter politickej súťaže.

Sartori rozlišuje dva základné dôvody, pre ktoré môže byť strana relevantná. Prvým je **koaličný potenciál**. Strana ho má vtedy, keď môže byť potrebná pri vytváraní vládnej väčšiny. Nemusí ísť o veľkú stranu. Koaličný potenciál znamená, že v konkrétnom rozložení síl predstavuje možného partnera, bez ktorého sa vláda tvorí ťažko alebo vôbec. Koaličný potenciál preto závisí od vzťahov medzi stranami, nie iba od počtu mandátov. Menšia strana môže byť dlhodobu dôležitá, ak je prijateľná pre viacerých partnerov a pravidelne vstupuje do vládnych kombinácií. Naopak, väčšia strana môže zostať mimo vládneho rozhodovania, ak je izolovaná a ostatné strany ju nepovažujú za prijateľného partnera. Pri hodnotení relevantnosti teda nejde len o volebnú silu, ale aj o schopnosť vstupovať do reálnych mocenských vzťahov.

Druhým kritériom je **vydieračský potenciál**. Tento pojem neznamená vydieranie v bežnom morálnom alebo trestnoprávnom zmysle. Označuje schopnosť strany ovplyvniť správanie ostatných strán, hoci sama nemusí byť prijateľná ako vládny partner. Takáto strana môže posúvať politickú súťaž k okrajom, radikalizovať témy, nútiť väčšie strany meniť program alebo komplikovať vytváranie stabilných väčšín.

Práve tu sa ukazuje, prečo nestačí počítať iba strany schopné vstúpiť do vlády. Strana môže byť z koaličného hľadiska vylúčená, no systémovo významná. Ak jej prítomnosť mení smer súťaže, zvyšuje polarizáciu alebo núti ostatné strany reagovať, nemožno ju považovať za bezvýznamnú. V tomto zmysle môžu byť relevantné aj antisystémové alebo radikálne strany, pokiaľ ovplyvňujú správanie ostatných aktérov a mechaniku celého systému.

Pojem relevantnej strany teda chráni analýzu pred dvoma chybami. Prvou je preceňovanie každého subjektu, ktorý sa objaví vo voľbách alebo v parlamente. Druhou je podceňovanie menších alebo izolovaných strán, ktoré síce nemusia vládnuť, ale menia podmienky súťaže. Relevantná strana je taká, ktorú ostatní aktéri musia brať do úvahy, keď uvažujú o vláde, opozícii, stratégii alebo smerovaní politického konfliktu. Bez tohto rozlíšenia by typológia straníckych systémov zostala nepresná. Počet strán má význam až vtedy, keď vieme, ktoré z nich skutočne vstupujú do mechaniky systému. Až potom možno hovoriť o formáte stranického systému v analytickom, nie iba číselnom zmysle.

8.4 Formát a mechanika stranického systému

Jedno z najdôležitejších rozlíšení pri analýze straníckych systémov je rozdiel medzi formátom a mechanikou. Formát označuje, aký počet relevantných strán pôsobí v danom systéme. Mechanika označuje, ako tento systém funguje. Na prvý pohľad môže ísť o jednoduché rozlíšenie, v skutočnosti však rozhoduje o tom, či stranický systém iba opisujeme, alebo mu naozaj rozumieme.

Formát je vstupný údaj, ktorý hovorí, či sa politická súťaž odohráva medzi dvoma relevantnými stranami, medzi menším počtom strán alebo vo viac roztrieštenom prostredí. Takéto rozlíšenie je potrebné, pretože počet relevantných strán vytvára základné možnosti súťaže. V systéme dvoch

hlavných strán sa politický konflikt organizuje inak než v systéme, kde sa vláda nedá vytvoriť bez dohody viacerých partnerov.

Samotný formát však nestačí. Dva systémy môžu mať podobný počet relevantných strán, no ich fungovanie môže byť odlišné. V jednom prípade sa strany môžu pohybovať v relatívne úzkom priestore, uznávať sa ako legítimní súpermi a vytvárať predvídateľné koalície. V inom prípade môže rovnaký počet strán pôsobiť v prostredí ostrej ideologickej vzdialenosti, slabšej vzájomnej dôvery a obmedzených koalíčných možností. Číselne sa môžu podobáť, ale politicky nie.

Práve tu vstupuje do analýzy mechanika systému. Nejde už iba o otázku, koľko relevantných strán existuje, ale o to, ako sa k sebe správajú. Dôležité je, či sa súťaž sústreďuje okolo stredu alebo sa posúva k okraju, či strany dokážu vytvárať vládne alternatívy, či opozícia môže reálne nahradiť vládu a či politický konflikt zostáva v hraniciach akceptovaného demokratického poriadku. Sartoriho rozlíšenie formátu a mechaniky je dôležité práve preto, že bráni zámene počtu strán za vysvetlenie systému. Počet relevantných strán vytvára určité predpoklady, ale neurčuje všetko. Mechanika ukazuje, čo tieto predpoklady v konkrétnom politickom prostredí znamenajú. Formát teda odpovedá na otázku, koľko relevantných strán treba pri analýze brať do úvahy. Mechanika ukazuje, akú logiku ich vzájomné pôsobenie vytvára.

Formát môže vytvárať podobný vonkajší obraz, ale mechanika rozhoduje o skutočnom fungovaní systému. Dva systémy s tromi alebo štyrmi relevantnými stranami nemusia byť politicky podobné. Rozhoduje to, či sa strany správajú ako prijateľní partneri v jednej demokratickej súťaži, alebo či medzi nimi existuje taká vzdialenosť, že spolupráca je ťažká, nestabilná alebo vylúčená.

Počet strán teda ukazuje rozsah hry, ale nie jej pravidelný priebeh. Mechanika systému sa prejavuje najmä v tom, akým smerom sa strany pri súťaži pohybujú. Ak sa usilujú získať voličov blízko politického stredu, súťaž má dostredivý charakter. Strany sa síce odlišujú, ale ich súperenie sa odohráva v priestore, kde je možné striedanie vlád a vzájomné uznávanie protivníkov. Iná situácia vzniká vtedy, keď silné strany alebo relevantní okrajoví aktéri tlačia súťaž smerom od stredu. Vtedy sa systém môže stať polarizovanejším, koalícne ťažším a menej predvídateľným.

Dôležité je aj to, či existuje reálna možnosť vládnej alternácie. Stranícky systém môže mať viacero strán, ale ak sa vláda tvorí stále okolo toho

istého aktéra a opozícia nemá prijateľnú cestu k moci, mechanika systému sa líši od pluralizmu, v ktorom sa vlády môžu pravidelne striedať.

Formát preto nemožno hodnotiť bez otázky, kto je schopný s kým spolupracovať. Niektoré strany sa síce dostávajú do parlamentne, ale nie sú súčasťou koalícií a ostávajú izolované. Iné majú menší volebný zisk, no nachádzajú sa v priestore, kde dokážu rozhodovať o väčšine. Mechanika systému sa rodí práve z týchto vzťahov prijateľnosti, odmietania, závislosti a strategického prispôsobovania.

Sartoriho rozlíšenie je užitočné aj preto, že umožňuje pochopiť **rozdiel medzi stabilnou pluralitou a rozkladnou fragmentáciou**. Viac strán nemusí samo osebe znamenať problém. Rozhodujúce je, či väčší počet strán vytvára funkčnú súťaž a schopnosť vládnuť, alebo či vedie k polarizácii, vzájomnej blokade a oslabeniu zodpovednosti. Formát pomenúva šírku stranického poľa, mechanika ukazuje, či sa toto pole dá politicky spravovať.

Dvojstranícky systém je dobrým príkladom rozdielu medzi formátom a mechanikou. Nestačí, že v krajine existujú dve veľké strany alebo že dve strany získavajú väčšinu hlasov. Dôležité je, či sa medzi nimi reálne odohráva súťaž o vládu, či je možná alternácia a či víťaz dokáže prevziať vládnu zodpovednosť. Sartori preto upozorňuje, že samotný dvojstranícky formát ešte nemusí vytvárať mechaniku dvojstraníctva. Dvojstranícky formát sám osebe nestačí, ale rozhodujúce je, či medzi dvoma hlavnými stranami existuje reálna možnosť alternácie vlády. Až táto možnosť dáva dvojstraníckemu usporiadaniu jeho vlastnú mechaniku.

Podobne opatrne treba pristupovať k multipartizmu. Viac strán nemusí samo osebe znamenať nestabilitu, fragmentáciu alebo nemožnosť vládnuť. Ak medzi stranami existuje relatívne nízka ideologická vzdialenosť, ak sú koalíčné vzťahy predvídateľné a ak súťaž smeruje k stredu, môže aj systém viacerých strán fungovať umiernené. Problém nevzniká z plurality ako takej, ale z toho, akým smerom sa pluralita pohybuje a aké vzťahy medzi stranami vytvára.

Sartori preto rozlišuje medzi umierneným a polarizovaným pluralizmom nie iba podľa počtu strán. Počet je prvý orientačný znak, ale rozhodujúca je mechanika súťaže. Umiernený pluralizmus sa môže správať podobne ako dvojstranícka súťaž, ak sa politické bloky pohybujú smerom k stredu a ak je možná vládna alternácia. Polarizovaný pluralizmus má inú logiku. V ňom prítomnosť silných okrajových alebo antisystémových strán môže posúvať súťaž od stredu, sťažovať koalíčné správanie a vytvárať situáciu, v

ktorej stredové strany vládnu pod tlakom protichodných opozícií. Práve smer súťaže a miera polarizácie sú tu dôležitejšie než samotné číslo. Formát teda určuje základnú mapu systému. Mechanika ukazuje, ako sa táto mapa politicky používa.

Toto rozlíšenie chráni analýzu pred dvoma zjednodušeniami. Prvým je predstava, že čím viac strán, tým horší systém. Druhým je predstava, že rovnaký počet strán znamená rovnaký typ politiky. V skutočnosti môže byť viacstranícky systém stabilný a zodpovedný, ak má dostredivú súťaž a prijateľné koalíčné vzťahy. Naopak, aj systém s menším počtom strán môže byť problematický, ak je polarizovaný, blokovaný alebo ak v ňom neexistuje reálna alternácia.

Preto je pri skúmaní straníckych systémov potrebné postupovať v dvoch krokoch. Najprv treba určiť, ktoré strany sú relevantné a aký formát systému vytvárajú. Až potom možno skúmať jeho mechaniku, teda smer súťaže, koalíčné možnosti, vzťah vlády a opozície, mieru polarizácie a schopnosť systému produkovať zrozumiteľnú politickú zodpovednosť. Bez formátu by analýza stratila oporu a bez mechaniky by zostala pri povrchnom počítaní strán.

8.5 Súťaž, vzdialenosť a polarizácia

Stranícky systém nemožno pochopiť iba podľa toho, koľko relevantných strán v ňom pôsobí. Rovnako dôležité je, ako ďaleko sú tieto strany od seba politicky vzdialené a akým smerom sa súťaž medzi nimi pohybuje. Dva štáty môžu mať podobný počet strán, ale úplne odlišnú dynamiku. V jednom sa strany síce líšia, no zostávajú v priestore prijateľnej demokratickej súťaže. V druhom môžu byť rozdiely medzi nimi také veľké, že sťažujú spoluprácu, vládnu alternáciu aj uznanie politických protivníkov.

Ideologická vzdialenosť označuje rozsah rozdielov medzi programovými a hodnotovými pozíciami politických strán. Osobitnou otázkou je, či strany zároveň prijímajú základné pravidlá politického poriadku a navzájom sa uznávajú ako legitímni súper. **Sartori** venoval veľkú pozornosť práve tomu, či **stranícka súťaž pôsobí dostredivo alebo odstredivo**. Dostredivá súťaž tlačí strany smerom k politickému stredu. Strany sa pokúšajú osloviť širší okruh voličov, zmierňujú ostré konflikty a sú ochotnejšie vytvárať prijateľné vládne kombinácie. Neznamená to, že medzi nimi miznú

rozdiely. Znamená to, že tieto rozdiely neohrozujú základnú schopnosť systému vytvárať vládu a opozíciu v rámci spoločných pravidiel.

Odstredivá súťaž má opačnú logiku. V nej sa významná časť politickej energie presúva k okrajom systému. Strany nemusia súperiť o stredového voliča, ale o radikalizované alebo silne vyhranené skupiny. Ak sú okrajové strany dostatočne silné, môžu meniť správanie ostatných aktérov aj bez toho, aby vstúpili do vlády. Stredové strany potom nečelia iba bežnej opozícii, ale tlaku z viacerých strán naraz. Súťaž sa stáva menej predvídateľnou a politický konflikt sa môže prehĺbovať.

Polarizácia preto nie je obyčajná ostrosť politického sporu. Demokratická politika dokonca spor potrebuje. Problém vzniká vtedy, keď sa stranícka súťaž rozťahuje tak, že sa znižuje priestor pre spoluprácu, kompromis a legitímnu alternáciu. V polarizovanom systéme sa protivník ľahko mení na nepriateľa a volebná porážka sa nevníma ako bežná súčasť demokratickej súťaže, ale ako existenčné ohrozenie.

Pre analýzu stranického systému je preto rozhodujúce sledovať nielen počet a veľkosť strán, ale aj vzdialenosť medzi nimi. Táto vzdialenosť ukazuje, či systém umožňuje relatívne pokojné striedanie vlád, alebo či smeruje k blokáde a rastúcej nedôvere. Práve tu sa formát a mechanika systému stretávajú. Počet relevantných strán vytvára rámec súťaže, ale až ich vzájomná vzdialenosť a smer pohybu ukazujú, akú politickú dynamiku tento rámec produkuje.

Kontrolné otázky ku kapitole 8:

1. Čo je stranický systém a prečo ho nemožno chápať iba ako súbor strán, ktoré pôsobia v štáte?
2. Prečo samotný počet strán nestačí na určenie typu stranického systému?
3. Čo znamená pojem relevantnej strany a prečo nemusí byť relevantná strana zároveň veľkou stranou?
4. V čom spočíva rozdiel medzi koalíčným a vydieračským potenciálom politickej strany?
5. Aký je rozdiel medzi formátom a mechanikou stranického systému a prečo je toto rozlíšenie dôležité?
6. Čo označuje ideologická vzdialenosť medzi stranami a prečo ju nemožno stotožniť s odmietaním legitimacy politického poriadku?
7. V čom sa odlišuje dostredivá a odstredivá stranícka súťaž a ako ovplyvňujú koalíčné možnosti, polarizáciu a vládnu alternáciu?

9. Stranícke systémy II: typológia a dynamika

Typológia straníckych systémov má zmysel iba vtedy, keď nevytvára nálepky, ale pomáha porozumieť spôsobu politickej súťaže. Ten istý počet strán môže vytvárať odlišnú politickú logiku. Niekde vedie k prehľadnej alternácii vlády a opozície, inde k zložitému koalíčnému vyjednávaniu, prípadne k polarizácii a blokáde. Rozhodujúce preto nie je iba to, koľko strán v systéme pôsobí, ale aj to, aké sú medzi nimi vzdialenosti, ktoré strany sú schopné vládnuť, ktoré zostávajú izolované a či súťaž smeruje k stredu alebo k okrajom.

Sartoriho typológia vychádza práve z tejto logiky. Dvojstranícky systém, umiernený pluralizmus, polarizovaný pluralizmus alebo predominantný systém nemožno chápať ako jednoduché počtové kategórie. Každý z nich označuje osobitný spôsob, akým sa strany navzájom ovplyvňujú, súťažia o moc a vytvárajú vládne alternatívy. Typ straníckeho systému teda nie je len opisom jeho zloženia, ale aj vyjadrením jeho mechaniky.

Osobitne dôležitý je rozdiel medzi kompetitívnymi a nekompetitívnymi systémami. V kompetitívnom systéme môžu voľby reálne rozhodovať o držiteľoch moci, aj keď konkrétna podoba súťaže môže byť veľmi odlišná. V nekompetitívnom systéme už voľby neplnia túto funkciu, pretože moc nie je otvorená skutočnej straníckej alternácii.

Stranícke systémy zároveň nie sú nemenné. Môžu sa stabilizovať, fragmentovať, polarizovať alebo postupne strácať väzbu na sociálne konflikty, z ktorých pôvodne vyrástli. Ich typológia preto nemá slúžiť ako statická schéma. Je to nástroj na pochopenie toho, ako sa v rôznych podmienkach organizuje súťaž o moc, ako vzniká vláda a opozícia a prečo niektoré stranícke systémy podporujú stabilnú demokraciu lepšie než iné.

9.1 Dvojstranícky systém

Dvojstranícky systém (bipartizmus) neznamena, že v politickom živote existujú iba dve strany. Taká situácia je v modernej demokracii skôr výnimočná. Podstatné je, že **dve hlavné strany majú rozhodujúce postavenie v súťaži o vládu** a že **menšie strany nemenia základnú logiku systému**. Dvojstraníctvo preto nemožno určiť iba podľa počtu strán na volebnom lístku alebo v parlamente. Rozhodujúca je mechanika súťaže.

V Sartoriho chápaní je dvojstranícky systém taký, v ktorom **dve hlavné strany súťažia o parlamentnú väčšinu, pričom každá z nich má reálnu možnosť získať ju a samostatne vytvoriť vládu**. Voliči zároveň vedia, že hlasovanie môže viesť k reálnej alternácii. Ak vláda stratí podporu, môže ju nahradiť hlavná opozičná strana. Dvojstranícky systém je preto spojený s pomerne zrozumiteľnou väzbou medzi voľbami, vládou a politikou zodpovednosťou. Táto väzba je jeho najväčšou prednosťou. V dvojstraníckom systéme je pre voliča spravidla jasnejšie, kto vládne a kto nesie zodpovednosť za prijaté rozhodnutia. Opozícia nie je iba jedným z viacerých aktérov čakajúcich na koalíčné rokovania, ale je hlavnou alternatívou vlády. To zvyšuje čitateľnosť politickej súťaže, pretože voľby môžu priamo rozhodnúť o tom, ktorá strana prevezme moc a ktorá prejde do opozície.

Dôležitý je aj smer súťaže. Dvojstranícka mechanika zvyčajne podporuje dostredivý pohyb, pretože obe hlavné strany sa usilujú získať voličov mimo svojho pevného jadra. Ak chcú vyhrať, nemôžu sa spoliehať iba na najlojálnejších podporovateľov. Musia oslovovať aj nerozhodnutých alebo stredových voličov. Preto sa často predpokladá, že dvojstranícky systém zmierňuje extrémne pozície a núti strany správať sa ako potenciálne vládne alternatívy.

To však platí iba za určitých podmienok. Ako sme už uviedli, dvojstranícky formát sám osebe nestačí, ale rozhodujúce je, či medzi dvoma hlavnými stranami existuje reálna možnosť vládnej alternatívy. To umožňuje dvojstraníckemu systému usporiadať jeho vlastnú mechaniku. Dvojstranícky systém sa preto často považuje za model, ktorý podporuje stabilné vládnutie. Víťaz volieb nemusí zložito vyjednávať o koalícii a vláda sa môže opierať o jasnú parlamentnú väčšinu. Zodpovednosť je pri takomto usporiadaní zreteľnejšia než v systémoch, kde sa po voľbách skladá vláda z viacerých strán a každá z nich môže časť zodpovednosti presúvať na koalíčných partnerov.

Táto prednosť má však aj svoju cenu. Dvojstranícky systém môže zjednodušovať politickú reprezentáciu viac, než je spoločensky primerané. Ak je spoločnosť rozdelená podľa viacerých trvalých konfliktov, dve veľké strany nemusia dokázať zachytiť celú šírku záujmov a identít. Časť politických požiadaviek potom zostáva zatlačená dovnútra veľkých strán alebo mimo hlavnej súťaže. Navonok systém pôsobí prehľadne, ale táto prehľadnosť môže byť dosiahnutá obmedzením politickej plurality.

Dôležitú úlohu tu zohráva volebný systém. Väčšinové volebné pravidlá v jednomandátových obvodoch môžu zvýhodňovať veľké strany a trestať menších aktérov, ktorí majú podporu rozptýlenú po celom území. To však neznamená, že bipartizmus je iba mechanickým dôsledkom volebného systému. Volebné pravidlá vytvárajú silný tlak, ale samotná stránica súťaž závisí aj od sociálnych konfliktov, historických tradícií a schopnosti strán integrovať rôzne skupiny voličov.

Dvojstranícky systém si preto netreba idealizovať. Môže podporovať zrozumiteľnú alternáciu vlády a opozície, ale nemusí automaticky znamenať kvalitnejšiu demokraciu. Ak sa dve hlavné strany príliš vzdialia od spoločnosti, ak sa ich vnútorný život uzavrie alebo ak nedokážu reprezentovať významné konflikty, môže sa nespokojnosť presúvať mimo tradičného straníckeho rámca. Stabilita potom nemusí znamenať spokojnosť občanov, ale iba slabú priepustnosť systému pre nové politické požiadavky.

Z hľadiska Sartoriho typológie je rozhodujúce, že dvojstranícky systém nie je len systémom dvoch veľkých strán, ale je to systém, v ktorom dve hlavné strany vytvárajú reálnu súťaž o vládu, umožňujú alternáciu a nesú politickú zodpovednosť za výkon moci.

9.2 Umiernený pluralizmus

Umiernený pluralizmus označuje taký viacstranícky systém, v ktorom pluralita strán nevedie k rozkladu súťaže ani k oslabeniu demokratickej stability. V systéme pôsobí viac relevantných strán než v bipartizme, no ich počet zostáva obmedzený a vzťahy medzi nimi sú dostatočne predvídateľné. Strany sa odlišujú programom, sociálnym zázemím aj politickou identitou, ale ich súperenie sa odohráva v rámci spoločného demokratického poriadku.

Sartori tento typ označuje aj ako **obmedzený pluralizmus**. Podstatné nie je iba to, že strán je viac, ale to, že ich pluralita zostáva politicky zvládnuteľná. Nejde teda o systém, v ktorom každá strana oslabuje schopnosť vládnuť alebo kde sa súťaž rozpadá na množstvo nezlučiteľných pólů. Umiernený pluralizmus predpokladá, že medzi relevantnými stranami existuje síce istá miera programovej vzdialenosti, no táto vzdialenosť nebráni tvorbe koalícií, vládnej alternácii ani uznávaniu opozície ako legitímneho protivníka.

Kľúčová je neprítomnosť silných antisystémových strán. Ak relevantní aktéri prijímajú základné pravidlá demokratickej súťaže, viacstranícky systém môže fungovať stabilne. Koalície síce vyžadujú vyjednávanie a kompromis, ale nevznikajú v prostredí, kde by časť významných strán spochybňovala samotný politický poriadok. Opozícia môže kritizovať vládu aj ostrejšie, ale jej cieľom nie je rozložiť systém ako taký. Práve tým sa umiernený pluralizmus odlišuje od situácie, v ktorej pluralita strán prechádza do polarizácie.

Súťaž v umiernenom pluralizme má prevažne **dostredivý charakter**. Strany sa usilujú získať podporu aj mimo vlastného jadra a pri tvorbe koalícií musia brať do úvahy prijateľnosť pre potenciálnych partnerov. To ich spravidla vedie k zmierňovaniu najostrejších pozícií. Politický stred tu nie je prázdny miestom, ale priestorom, o ktorý sa vedie súťaž a v ktorom sa často rozhoduje o vládnej väčšine.

Umiernený pluralizmus preto ukazuje, že viacstranícky systém nemusí byť synonymom nestability. Ak je počet relevantných strán obmedzený, ideologická vzdialenosť nie je príliš veľká a koalíčné vzťahy zostávajú predvídateľné, môže viac strán predstavovať širšiu reprezentáciu so schopnosťou vládnuť. Tým sa líši od jednoduchých predstáv, podľa ktorých je stabilná demokracia možná najmä tam, kde proti sebe stoja iba dve veľké strany.

Vlády v umiernenom pluralizme spravidla vznikajú ako **koaličné vlády**. To znamená, že volebný výsledok sa nepremieta do vlády tak priamo ako v dvojstraníckom systéme. Medzi voľbami a vládnutím stojí vyjednávanie strán, rozdelenie ministerstiev a dohoda o spoločnom programe. Tento prvok môže znižovať jednoduchosť politickej zodpovednosti, ale nemusí ju rušiť. Ak voliči vedia, ktoré strany sú prirodzenými partnermi a aké koalície sú pravdepodobné, zostáva systém čitateľný. Práve predvídateľnosť koalícií je jedným z dôležitých znakov umierneného pluralizmu. Strany sa nemusia pred voľbami tváriť, že budú vládnuť samy. Ich dôveryhodnosť závisí aj od toho, s kým sú schopné spolupracovať a aké kompromisy možno od nich očakávať. V tomto type systému preto politická zodpovednosť nevzniká iba cez samostatnú vládu jednej strany, ale aj cez schopnosť vytvoriť stabilnú a programovo prijateľnú koalíciu.

Umiernený pluralizmus má zároveň širšiu reprezentatívnu kapacitu než dvojstranícky systém. Umožňuje, aby sa v politickej súťaži uplatnilo viac sociálnych, hodnotových alebo regionálnych rozdielov. Menšie strany nemusia zostať mimo systému, ak dokážu vstupovať do koaličných vzťahov

a rešpektujú základné pravidlá súťaže. Takýto systém môže lepšie zachytiť pluralitu spoločnosti bez toho, aby sa automaticky zmenil na neprehľadnú fragmentáciu.

Jeho slabinou je väčšia závislosť od kompromisu. Koaličné vlády môžu byť stabilné, ale vyžadujú trvalé rokovanie. Rozhodovanie býva pomalšie a program vlády môže byť výsledkom dohôd, ktoré neboli pred voľbami úplne zrejmé. Volič potom nemusí vždy presne vedieť, ktorá strana nesie zodpovednosť za konkrétne rozhodnutie. To je cena, ktorú umiernený pluralizmus platí za širšiu reprezentáciu. Nejde však o chybu systému ako takého. V pluralitných spoločnostiach môže byť kompromis prirodzenou podmienkou demokratického vládnutia. Umiernený pluralizmus je funkčný vtedy, keď kompromis neznamená rozmazanie politickej zodpovednosti a keď stranícka súťaž zostáva dostatočne zrozumiteľná. Rozhodujúce je, či koaličné vyjednávanie vytvára vlády schopné konať, alebo či sa mení na trvalé odkladanie rozhodnutí.

Sartoriho pojem umierneného pluralizmu preto ukazuje, že stabilita demokracie nezávisí iba od malého počtu strán. Závisí od toho, či medzi relevantnými stranami existuje dostatočná programová vzdialenosť na skutočnú súťaž, ale nie taká vzdialenosť, ktorá by znemožňovala spoluprácu a alternáciu. Umiernený pluralizmus stojí práve v tomto priestore medzi jednotvárnosťou bipartizmu a rozkladnou polarizáciou.

9.3 Polarizovaný pluralizmus

Polarizovaný pluralizmus nemožno chápať jednoducho iba ako systém s veľkým počtom strán. Vyšší počet relevantných strán je dôležitý, ale sám osebe ešte nevytvára polarizovaný systém. Rozhodujúca je kombinácia fragmentácie, veľkej ideologickej vzdialenosti a takého typu súťaže, ktorá netiahne strany k stredu, ale od stredu.

V umiernenom pluralizme môže viac strán fungovať v relatívne predvídateľnom koaličnom priestore. Polarizovaný pluralizmus má však iné usporiadanie. Strany nestoja iba na rôznych miestach politického spektra, ale sú od seba vzdialené natoľko, že sa oslabuje bežná spolupráca, dôvera medzi aktérmi a schopnosť vytvárať prijateľné vládne alternatívy. Politický konflikt sa potom netýka iba programu vlády, ale často aj samotného smerovania politického poriadku.

Osobitný význam majú **antisystémové strany**. Sartori týmto pojmom nemyslí tvrdú opozíciu, ale antisystémová strana je taká, ktorej pôsobenie oslabuje legitimitu existujúceho politického poriadku. Môže sa zúčastňovať volieb a formálne rešpektovať pravidlá súťaže, no svoju politiku smeruje proti základom systému, v ktorom pôsobí. Tým sa polarizovaný pluralizmus líši od obvyčajne vyostrenej demokratickej súťaže. Problém vzniká vtedy, keď relevantní aktéri prestávajú tvoriť jeden spoločný priestor súťaže. Časť strán sa nespráva ako možná vládna alternatíva v rámci toho istého poriadku, ale ako sila, ktorá stojí proti nemu.

Ak sú takéto strany okrajové a bez väčšieho vplyvu, nemusia meniť mechaniku systému. Ak sú však relevantné, ostatné strany ich nemôžu ignorovať. Musia na ne reagovať, prispôbovať im jazyk, stratégiu alebo koaličné úvahy. Práve vtedy sa pluralita mení na polarizáciu.

Sartori pri polarizovanom pluralizme zdôrazňuje aj problém **bilaterálnej opozície**. Nejde o bežnú situáciu, v ktorej vláda stojí proti jednej opozícii pripravenej prevziať moc. V polarizovanom systéme je opozícia rozložená na oboch stranách politického priestoru. Stredové alebo vládne orientované strany sú vystavené tlaku zľava aj sprava, pričom tieto opozičné póly sa navzájom nevnímajú ako prirodzení spojenci. Takáto opozícia nevytvára jednu alternatívnu vládu. Práve to je pre mechaniku systému dôležité. Ak opozícia pôsobí z oboch strán a medzi jej časťami je veľká ideologická vzdialenosť, vláda sa nemôže jednoducho vymeniť za jednotnú alternatívu. Opozičné strany môžu spoločne oslabovať legitimitu vládneho stredu, ale samy nedokážu vytvoriť spoločnú vládnu alternatívu. Sú proti vláde, no nie sú spolu schopné vládnuť. Výsledkom je tlak na stred bez jasnej alternácie.

Bilaterálna opozícia preto zvyšuje význam stredu, ale zároveň ho oslabuje. Strany v strede alebo v jeho blízkosti často zostávajú hlavnými nositeľmi vládnej zodpovednosti, pretože krajné póly sú pre väčšinu partnerov neprijateľné. Zároveň sú však napádané z viacerých strán naraz. Ich vládnutie sa môže javiť ako nevyhnutné, ale politicky opotrebované. Opozícia si môže dovoliť radikálnejší jazyk, pretože nenesie rovnakú zodpovednosť za uskutočniteľnosť vlastných návrhov. V takomto prostredí sa mení aj povaha politickej súťaže. Bežná opozícia kritizuje vládu preto, aby ju mohla nahradiť. Antisystémová alebo krajná opozícia môže vládu kritizovať aj preto, aby spochybnila celý rámec, v ktorom vláda pôsobí. Tým sa znižuje

rozdiel medzi kritikou konkrétnej politiky a delegitimizáciou politického poriadku.

Polarizovaný pluralizmus preto nevytvára iba širšiu ponuku politických možností, ale môže viesť aj k situácii, v ktorej je reálna vládna alternatíva obmedzená. Časť strán je príliš vzdialená od stredu, časť je koalíčne neprijateľná a vláda sa opakovane skladá okolo podobného jadra. Súťaž je konfliktná, ale jej schopnosť vytvárať zodpovednú alternatívu vlády je slabšia.

Odstredivá súťaž je jedným z hlavných znakov polarizovaného pluralizmu. Strany sa v nej nepohybujú smerom k stredu, ale od neho. Politická výhoda nevzniká zmierňovaním stanovísk a hľadaním širšej prijateľnosti, ale skôr zdôrazňovaním rozdielov, konfliktov a zásadnej opozície voči vládnucemu stredu. To mení celé fungovanie systému. Stredové strany sa v takejto situácii dostávajú do osobitne ťažkej pozície. Na jednej strane sú často nevyhnutné pre zostavenie vlády, pretože krajné alebo antisystémové strany sú koalíčne neprijateľné. Na druhej strane nesú hlavnú zodpovednosť za vládnutie a stávajú sa terčom kritiky z viacerých strán. Ak sa táto situácia opakuje, stred môže pôsobiť ako trvalý správca systému, nie ako jedna z viacerých bežných politických alternatív.

Sartori pri polarizovanom pluralizme upozorňuje aj na jav, ktorý možno označiť ako neprimerané alebo nezodpovedné súperenie. Strany, ktoré nemajú reálnu šancu vstúpiť do vlády, môžu predkladať návrhy bez toho, aby niesli dôsledky ich uskutočnenia. Ich politika sa môže orientovať viac na delegitimizáciu vládnuceho stredu než na prípravu uskutočniteľnej alternatívy. Tým sa oslabuje spojenie medzi súťažou o hlasy a zodpovednosťou za vládnutie. To ešte neznamená, že každá radikálna kritika je nedemokratická. V demokracii musí existovať priestor aj pre ostrú opozíciu. Problém vzniká vtedy, keď relevantná časť straníckeho systému dlhodobo pôsobí mimo rámca prijateľnej vládnej alternácie a zároveň ovplyvňuje správanie ostatných strán. Vtedy sa zvyšuje tlak na polarizáciu bez toho, aby sa zvyšovala schopnosť systému vytvoriť novú zodpovednú vládu.

Odstredivá mechanika preto neoslabuje systém iba tým, že zvyšuje konfliktný stav. Oslabuje ho najmä tým, že narúša vzťah medzi opozíciou a alternáciou. Opozícia môže byť silná, viditeľná a mobilizačne účinná, no nemusí byť schopná premeniť sa na vládnu alternatívu. Politická súťaž potom zostáva intenzívna, ale jej väzba na zodpovedné vládnutie je slabšia.

Dôsledky polarizovaného pluralizmu sa najzreteľnejšie ukazujú pri tvorbe vlády. Ak je stranícke pole rozdelené medzi vzdialené póly a stredové strany sú jedinými prijateľnými nositeľmi vládnej zodpovednosti, koalície možnosti sa zužujú. Vlády potom nemusia vznikať ako výraz jasnej politickej alternácie, ale ako opakované pokusy udržať systém pohromade proti tlaku strán, ktoré sú koalície neprijateľné alebo pôsobia delegitimizujúco. Takéto usporiadanie oslabuje aj politickú zodpovednosť. Strany, ktoré vládnu, nesú náklady rozhodovania a kompromisu. Strany na okrajoch môžu vystupovať ako dôsledná opozícia bez toho, aby museli ukazovať, ako by svoje požiadavky uskutočnili vo vláde. Sartori v tejto súvislosti upozorňuje na problém nezodpovednej opozície a súťaže v neuskutočniteľných sľu-
boch. Nejde o obyčajnú volebnú rétoriku, ale o situáciu, v ktorej časť relevantných strán získava politický vplyv bez primeranej väzby na vládnu zodpovednosť.

Polarizovaný pluralizmus preto zvyšuje napätie medzi reprezentáciou a schopnosťou vládnuť. Na jednej strane umožňuje, aby sa v systéme prejavili aj silne vyhranené politické pozície. Na druhej strane môže spôsobiť, že tieto pozície narúšajú tvorbu stabilných vlád a oslabujú dôveru v demokratickú súťaž. Volebná pluralita tu ešte neznamená funkčnú alternáciu moci. Nie každá ostrejšia polarizácia však automaticky znamená polarizovaný pluralizmus v Sartoriho zmysle. Rozhodujúce je, či sú polarizované strany relevantné, či ovplyvňujú mechaniku systému a či ich pôsobenie mení smer súťaže od stredu k okrajom. Ak ostrý konflikt zostáva medzi stranami, ktoré sa navzájom uznávajú ako legitímni súperia a môžu sa striedať pri moci, nejde o ten istý typ problému.

Polarizovaný pluralizmus je nebezpečný práve tým, že spája pluralitu s oslabenou schopnosťou alternácie. Systém má viac relevantných strán, ale nie všetky môžu byť súčasťou vládneho riešenia. Opozícia je silná, no rozdelená a často vzájomne nezlučiteľná. Stred nesie hlavnú ťarchu vládnutia, ale stráca politickú príťažlivosť pod tlakom strán, ktoré samy nemusia niesť náklady vládnej zodpovednosti. Výsledkom nie je iba komplikovanejší stranícky systém, ale mechanika, ktorá môže postupne oslabovať dôveru v reprezentatívnu demokraciu.

9.4 Predominantná strana a predominantný systém

Predominantný systém patrí ešte medzi kompetitívne stranícke systémy. Jedna strana v ňom dlhodobo získava rozhodujúce postavenie pri tvorbe vlády, ale opozícia z politickej súťaže odstránená nie je. Opozičné strany existujú, zúčastňujú sa volieb, môžu kritizovať vládu a usilovať sa o moc. Nedokáže však prelomiť prevahu hlavnej strany.

Nejde teda o systém jednej strany ani o hegemonný systém. Predominantná strana vládne preto, že opakovane víťazí v reálnej súťaži, nie preto, že by bola súťaž právne alebo fakticky zrušená.

Sartoriho pojem je prísnejší než bežné označenie „dominantná strana“. Dominantnou možno nazvať takmer každú stranu, ktorá je v určitom období silnejšia než ostatné. Predominantný systém však vzniká až vtedy, keď sa táto prevaha opakuje a stáva sa pravidelnou vlastnosťou straníckeho systému. Sartori pritom upozorňuje, že samotná kategória dominantnej strany ešte nevytvára typ systému. Rozhodujúce je, či tá istá strana v skutočne kompetitívnych voľbách dlhodobo získava parlamentnú väčšinu, ktorá jej umožňuje samostatne vládnuť.

Tento typ systému treba odlíšiť aj od bipartizmu. V dvojstraníckom systéme sa dve hlavné strany reálne striedajú pri moci alebo majú porovnateľnú šancu vládu prevziať. V predominantnom systéme súťaž existuje, ale je asymetrická. Jedna strana opakovane víťazí a opozícia zostáva v postavení vyzývateľa, ktorý má právo súťažiť, no nedokáže sa dostať do vlády.

Predominantný systém môže na prvý pohľad pôsobiť ako veľmi stabilná forma straníckej súťaže. Vlády sa vytvárajú pomerne ľahko, politická zodpovednosť je čitateľná a voliči vedia, ktorá strana nesie hlavný podiel na výkone moci. Táto stabilita však nevychádza zo striedania vládnych alternatív, ale z opakovanej prevahy jednej strany. Práve tu vzniká demokratické napätie. Ak tá istá strana vládne dlhodobo, môže sa postupne posilňovať jej väzba na štát, verejnú správu a záujmové skupiny. Opozícia síce zostáva legálna a formálne rovnocenná, no jej schopnosť presvedčiť voličov, že je pripravená vládnuť, môže slabnúť. Dlhodobá prevaha jednej strany tak nemusí rušiť demokraciu, ale môže znižovať praktickú možnosť alternácie.

Predominantná strana preto stojí na hranici medzi výhodou stability a rizikom uzavretia systému. Pokiaľ jej prevaha vychádza zo slobodnej súťaže a opakovanej podpory voličov, nejde o porušenie demokratických pravidiel. Ak sa však táto prevaha začne opierať o nerovný prístup k zdrojom,

klientelizmus, kontrolu verejných inštitúcií alebo znevýhodňovanie opozície, systém sa môže posúvať k hegemónnejšej podobe.

Dôležité je teda sledovať nielen to, či jedna strana vyhráva opakovane, ale aj za akých podmienok vyhráva. Predominantný systém zostáva kompetitívny len vtedy, ak opozícia má reálnu možnosť uspieť a ak pravidlá súťaže nechránia vládnu stranu pred porážkou. Samotná dlhá vláda jednej strany ešte nie je dôkazom nekompetitívnosti. Varovným znakom je až situácia, v ktorej sa z opakovanej výhry stáva politická prevaha zabezpečená nerovnými podmienkami súťaže.

9.5 Nekompetitívne systémy

Nekompetitívne stranícke systémy sa odlišujú od kompetitívnych tým, že voľby neumožňujú reálnu výmenu držiteľov moci. Politické strany môžu existovať, kandidáti môžu vystupovať na verejnosti a režim môže používať slovník volieb, reprezentácie alebo pluralizmu, ale rozhodujúce však je, či opozícia môže vládu skutočne nahradiť. Ak takáto možnosť neexistuje, nejde o stranícku súťaž v demokratickom zmysle. Preto treba nekompetitívne systémy dôsledne odlíšiť od predominantného systému. Predominantná strana opakovane víťazí, ale v podmienkach, kde jej porážka zostáva možná. Hegemónna alebo jediná vládnuca strana sa nachádza v inom type usporiadania. Jej moc nie je vystavená rovnocennej súťaži a opozícia nemá otvorenú cestu k vláde. Rozdiel medzi týmito systémami nespočíva iba v sile vládnucej strany, ale v samotných pravidlách politickej súťaže.

V jednopartajnom systéme (v **systéme jednej strany**) je politická moc sústredená v jednej strane. Iné strany buď neexistujú, alebo nemajú legálne miesto v politickom živote. Strana tu nie je jedným z aktérov súťaže, ale súčasťou režimu. Splýva s mocou štátu, kontroluje politickú organizáciu spoločnosti a vylučuje možnosť alternácie.

Hegemónny systém je zložitejší, pretože môže navonok pripomínať pluralitu. Popri hlavnej strane môžu existovať aj ďalšie strany, no ich postavenie je podriadené. Nemôžu viesť rovnocennú súťaž o moc a nemôžu vládnu stranu skutočne ohroziť. Ich úlohou je skôr dopĺňať, legitimizovať alebo kontrolovane rozširovať politický priestor režimu. Takýto systém môže vytvárať dojem obmedzeného pluralizmu, ale nejde o pluralizmus založený na možnosti alternácie.

Nekompetitívny systém preto nemožno posudzovať len podľa toho, koľko strán v ňom formálne existuje. Dôležité je, či tieto strany môžu konať ako samostatní aktéri a či ich súťaž môže viesť k zmene vlády. Ak sú opozičné alebo menšie strany iba tolerované v hraniciach určených vládnuou stranou, ich existencia nemení nekompetitívnu povahu systému. Tam, kde porážka vládnucej strany nie je reálnou možnosťou, strany už netvorí mechanizmus demokratickej súťaže. Stávajú sa súčasťou usporiadania, ktoré moc rozdeľuje iba v hraniciach určených režimom.

9.6 Zmena a inštitucionalizácia straníckych systémov

Stranícke systémy nie sú nemenné usporiadania. Môžu pôsobiť stabilne celé desaťročia, no ich stabilita nie je daná raz a navždy. Mení sa totiž sociálne prostredie strán, volebná podpora, význam starých konfliktných línií, koalíčné vzorce aj postavenie jednotlivých aktérov. Zmena stranického systému preto nemusí znamenať iba vznik novej strany alebo zánik starej. Môže nastať aj vtedy, keď sa mení váha strán, ich vzájomná vzdialenosť, schopnosť vytvárať vlády alebo spôsob, akým voliči rozumejú politickej súťaži. Zmena systému nie je to isté ako výmena strán. Nový subjekt môže vstúpiť do parlamentu a systém sa pritom zásadne nezmení, ak neovplyvní tvorbu vlády ani správanie ostatných strán. Naopak, aj bez dramatického nárastu počtu strán sa môže zmeniť celá mechanika súťaže. Stačí, ak sa jedna dovtedy okrajová strana stane relevantnou, ak sa hlavné strany prestanú zhodovať na základných pravidlách alebo ak sa súťaž začne presúvať od stredu k výraznejšej polarizácii. Stranícky systém sa mení vtedy, keď sa menia vzťahy medzi stranami, nie iba ich názvy.

Pojem inštitucionalizácie označuje mieru, do akej sú tieto vzťahy stabilné, predvídateľné a zakorenené. V silne inštitucionalizovanom straníckom systéme voliči približne vedia, aké strany predstavujú hlavné politické alternatívy, strany poznajú svojich možných partnerov a protivníkov a tvorba vlády sa odohráva podľa relatívne ustálených pravidiel. Neznamená to, že výsledky volieb sú vopred dané, ale znamená to, že súťaž má rozpoznateľnú štruktúru.

Slabo inštitucionalizovaný systém vyzerá inak. Strany rýchlo vznikajú a zanikajú, voliči často menia svoju podporu, koalíčné vzťahy sú málo predvídateľné a politická súťaž sa môže sústreďovať viac okolo osobností alebo krátkodobých protestných nálad než okolo stabilnejších programových al-

ternatív. Takýto systém môže byť formálne pluralitný, ale pre občanov aj aktérov menej čitateľný. Problémom nie je samotná zmena, ale jej trvalá nestálosť.

Inštitucionalizácia stranického systému neznamena skostnatenie. Stabilný systém sa môže meniť postupne, bez toho, aby stratil schopnosť organizovať súťaž o moc. Nové témy, nové generácie voličov alebo nové strany môžu vstupovať do politiky aj v rámci systému, ktorý si zachováva základnú predvídateľnosť. Ťažkosť vzniká tam, kde sa zmena stáva taká prudká, že strany prestávajú plniť orientačnú funkciu a volebná súťaž sa mení na sériu krátkodobých preskupení. Zmenu stranického systému často vyvoláva oslabenie starých väzieb medzi stranami a spoločnosťou. Ak voliči prestávajú hlasovať podľa triednej, náboženskej, regionálnej alebo inej dlhodobej identity, stranická súťaž sa stáva otvorenejšou. To môže vytvoriť priestor pre nové strany, ale aj pre väčšiu volebnú nestálosť. Voliči potom častejšie menia podporu, trestajú etablované strany alebo hľadajú nové politické ponuky.

Takáto zmena nemusí byť sama osebe znakom krízy. Môže znamenať, že stranický systém reaguje na spoločenské posuny, ktoré staré strany nedokázali zachytiť. Nové konflikty sa môžu týkať životného prostredia, migrácie, európskej integrácie, kultúrnych otázok, regionálnych rozdielov alebo nedôvery voči politickým elitám. Ak sa tieto témy stanú trvalou súčasťou súťaže, môžu zmeniť nielen programy strán, ale aj celú štruktúru stranického systému. Dôležité je, či sa nový stav postupne usadí. Ak nové strany vzniknú, získajú podporu a začnú sa správať ako stabilní aktéri, systém sa môže preinštitucionalizovať. Zmena teda nemusí viesť k chaosu. Môže vytvoriť nové, ale relatívne predvídateľné usporiadanie. Iná situácia nastáva vtedy, keď sa politická súťaž neustále rozpadá na krátkodobé projekty, personalizované značky a protestné mobilizácie bez trvalej organizačnej základne. Vtedy sa oslabuje schopnosť strán vytvárať stabilné väzby medzi občanmi, reprezentáciou a vládnutím.

Inštitucionalizovaný stranický systém však nemožno automaticky hodnotiť ako demokraticky lepší. Stabilita môže znamenať predvídateľnú súťaž, ale aj uzavretie systému pred novými požiadavkami. Ak etablované strany príliš dlho nereagujú na zmeny v spoločnosti, stabilita sa môže zmeniť na strnulosť. Potom sa nespokojnosť hromadí mimo hlavnej straníckej súťaže a objaví sa náhle v podobe protestu, nových strán alebo prudkého oslabenia dovtedy silných aktérov.

Zmena a inštitucionalizácia preto nie sú protiklady. Stranícky systém potrebuje určitú mieru stability, aby bola súťaž zrozumiteľná a aby voliči vedeli, kto nesie zodpovednosť za vládnutie. Zároveň však musí zostať otvorený novým konfliktom a sociálnym zmenám. Ak sa mení príliš rýchlo, stráca čitateľnosť, ak sa nemení vôbec, môže stratiť schopnosť reprezentovať spoločnosť, ktorá sa už posunula inde.

Kontrolné otázky ku kapitole 9:

1. V čom spočíva základný rozdiel medzi kompetitívnymi a nekompetitívnymi straníckymi systémami a prečo je rozhodujúca reálna možnosť výmeny držiteľov moci?
2. Aké znaky charakterizujú dvojstranícky systém a prečo je pre jeho fungovanie rozhodujúca reálna možnosť vládnej alternácie?
3. V čom sa umiernený pluralizmus odlišuje od dvojstraníckeho systému a aké podmienky umožňujú jeho stabilné fungovanie?
4. Ktoré znaky charakterizujú polarizovaný pluralizmus a akú úlohu v ňom zohrávajú antisystémové strany, bilaterálna opozícia a odstredivá súťaž?
5. Prečo predominantný systém napriek dlhodobej prevahe jednej strany zostáva kompetitívnym systémom a za akých okolností sa môže približovať k hegemonnému usporiadaniu?
6. Aký je rozdiel medzi jednopartajným a hegemonným straníckym systémom a prečo ich nemožno považovať za systémy demokratickej straníckej súťaže?
7. Čo znamená inštitucionalizácia straníckeho systému a prečo nemožno stabilitu systému automaticky považovať za znak jeho demokratickej kvality?

10. Súčasné premeny politických strán

Politické strany zo súčasných demokracií nezmizli. Zmenili sa skôr podmienky, v ktorých pôsobia, a zdroje, o ktoré sa opierajú. Klasická predstava strany ako početnej členskej organizácie, pevne zakorenenej v sociálnom prostredí a spojenej s trvalou lojalitou voličov, už nevystihuje veľkú časť dnešnej straníckej politiky. Mnohé strany majú menej členov, slabšie väzby na spoločenské skupiny a väčšiu závislosť od profesionálnych kampaní, médií, verejného financovania a štátnych inštitúcií. To však neznamená, že stratili politický význam. Môžu byť slabšie ako členské organizácie, ale zároveň zostávať rozhodujúcimi aktérmi volieb, parlamentu a vlády. Zmena strán sa preto nedá merať iba tým, nakoľko sa vzdialili od modelu masovej strany. Dôležitejšia je otázka, či ešte dokážu sprostredkovať vzťah medzi občanmi a vládnutím. Ak sa menia iba na profesionálne volebné značky bez stabilnejšej väzby na spoločnosť, ich reprezentatívna funkcia slabne. Ak však nové formy participácie, komunikácie a organizácie dokážu spojiť s politickou zodpovednosťou, nejde o koniec straníckej demokracie, ale o jej premenu.

10.1 Pokles členstva a zmena straníckej participácie

Pokles straníckeho členstva patrí k najčastejšie uvádzaným znakom premeny politických strán. To ešte neznamená, že strany prestali existovať alebo že stratili schopnosť súťažiť o moc. Je to však znakom toho, že slabne jeden z klasických pilierov masovej straníckej organizácie.

V období masových strán malo členstvo viacero funkcií naraz. Poskytovalo strane finančné zdroje, miestnych aktivistov, sociálne zakorenenie a každodenný kontakt s prostredím, ktoré strana reprezentovala. Členovia neboli iba voliči s preukazom, ale podieľali sa na organizovaní schôdzí, kampaní, šírili stranícku tlač, získavali nových podporovateľov a udržiavali politickú identitu medzi voľbami. Strana tak nebola prítomná v spoločnosti iba počas volebnej kampane, ale aj v bežnom živote svojich členov a sympatizantov. Práve táto vrstva straníckeho života sa v mnohých demokraciách oslabila.

Pokles členstva má preto organizačný aj reprezentatívny význam. Organizačne znamená, že strany majú menej ľudí pripravených vykonávať

pravidelnú, často neviditeľnú prácu. Časť tejto práce možno nahradiť profesionálnym aparátom, platenou kampaňou alebo digitálnou komunikáciou, ale tým sa mení povaha strany. Strana sa menej opiera o vlastné sociálne prostredie a viac o profesionálne zdroje, expertízu a centrálnu koordináciu.

Reprezentatívny problém má jemnejší charakter. Členská základňa nikdy nebola dokonalým obrazom spoločnosti a často v nej dominovali určité skupiny. Napriek tomu členská základňa vytvárala určitý kanál, cez ktorý sa do strany dostávali skúsenosti, konflikty a požiadavky jej spoločenského prostredia. Ak sa tento kanál stenčuje, vedenie strany môže byť viac odkázané na prieskumy, médiá, poradcov a krátkodobé signály voličskej nálady. Kontakt s občanmi sa tým nestráca úplne, ale nadobúda inú podobu.

Pokles členstva nemožno vysvetľovať len nezáujmom občanov, ale súvisí aj so zmenou životného štýlu, s oslabením triednych a náboženských väzieb, s rastom individualizovanejších foriem politickej účasti a s nižšou ochotou viazať sa na jednu organizáciu na dlhý čas. Politická angažovanosť sa môže presúvať do kampaní, iniciatív, protestov, občianskych organizácií alebo jednorazových mobilizácií. Strany potom nestoja pred jednoduchou otázkou, ako obnoviť starý typ členstva, ale ako vytvoriť také formy účasti, ktoré zodpovedajú zmenenému vzťahu občanov k politike.

Politické strany na ústup klasického členstva nereagujú iba snahou získať členov späť, ale čoraz častejšie pracujú s voľnejšími formami vzťahu k podporovateľom. Popri riadnom členstve sa objavujú sympatizanti, registrovaní podporovatelia, dobrovoľníci kampaní alebo ľudia zapojení do konkrétnej témy bez toho, aby prijímali plnú stranícku identitu. Strana tak môže rozšíriť okruh ľudí, ktorých oslovuje, no tento vzťah býva slabší a menej trvalý než klasické členstvo.

Mení sa aj samotný význam účasti. V masovej strane bola participácia spojená s pravidelnou prácou v organizácii, miestnym prostredím a dlhodobou lojalitou. V súčasnosti môže byť participácia krátkodobá, tematická a viazaná na jednu kampaň alebo jednu politickú otázku. Podporovateľ nemusí patriť k strane, aby jej pomohol pri mobilizácii, zdieľal jej poslanstvo alebo sa zúčastnil na vnútornom hlasovaní. Pre stranu je to výhodné, pretože získava pružnejší okruh ľudí. Zároveň však slabne hranica medzi členom, sympatizantom a príležitostným účastníkom kampane. Táto otvorenosť má aj mocenskú stránku. Ak sa kontakt s podporovateľmi odohráva najmä cez online formuláre, databázy, centrálné riadené kampane a mediálnu komunikáciu, nemusí posilňovať vnútornú demokraciu. Môže skôr posilniť vede-

nie, ktoré dokáže týchto podporovateľov mobilizovať bez toho, aby im odovzdalo skutočný vplyv na rozhodovanie.

Pokles členstva preto nie je len kvantitatívny údaj. Ukazuje premenu vzťahu medzi stranou a jej spoločenským prostredím. Strany zostávajú schopné mobilizovať podporu, no táto podpora je menej stabilná a menej organizačne zakorenená. Členstvo prestáva byť samozrejším jadrom straníckeho života. Jeho miesto čiastočne preberajú voľnejšie, pružnejšie a často centrálne riadené formy zapojenia. To môže stranám pomôcť prežiť v zmenenom prostredí, ale zároveň to mení ich vnútornú mocenskú rovnováhu aj spôsob, akým sprostredkujú občanov do politiky.

10.2 Profesionalizácia a mediatizácia politiky

Profesionalizácia straníckej politiky súvisí s tým, že čoraz väčšiu časť straníckej práce vykonávajú platení pracovníci, experti a externí konzultanti. Nejde iba o administratívne zabezpečenie bežnej prevádzky. Profesionáli vstupujú do kampaní, práce s verejnou mienkou, tvorby komunikačnej stratégie, prieskumov, fundraisingu, prípravy kandidátov a prezentácie programových tém.

Tým sa mení vzťah medzi stranou, členmi a vedením. V masovej strane mali členovia význam nielen ako voliči, ale aj ako zdroj práce, peňazí a sociálneho zakorenenia. Profesionalizovaná strana dokáže časť týchto funkcií nahradiť inak. Kampaň môže pripraviť špecializovaný tím či platená agentúra, kontakt s voličmi možno organizovať cez databázy a komunikáciu možno prispôbiť výsledkom prieskumov. Strana tak nemusí zmiznúť zo spoločnosti, ale jej každodenné fungovanie sa menej opiera o členskú aktivitu a viac o odborné riadenie.

Panebianco tento posun spájal s rastom významu volebno-profesionálnej strany. Jej jadrom nie je hustá členská organizácia, ale schopnosť efektívne súťažiť vo voľbách. Väčší význam získavajú ľudia, ktorí ovládajú techniky kampane, komunikácie a organizačného manažmentu. Stranícka práca sa tým stáva špecializovanejšou. Profesionalizácia však nie je iba technické zlepšenie. Mení rozloženie moci v strane. Ak sa rozhodovanie opiera o expertov, prieskumy a komunikačné stratégie, vplyv miestnych organizácií a radových členov môže slabnúť. Tí zostávajú dôležití ako symbol legitimacy alebo ako pomocníci v kampani, ale menej už určujú spôsob, akým strana hovorí k voličom a ako prijíma strategické rozhodnutia.

Zároveň by bolo nepresné chápať profesionálov ako cudzí prvok, ktorý iba deformuje „pravú“ stranícku politiku. Moderná volebná súťaž je zložitá a strany bez odborného aparátu by len ťažko zvládali komunikáciu, financovanie, legislatívnu prípravu alebo nepretržitú prácu s verejnou mienkou. Problém nespočíva v samotnej existencii profesionálov, ale v tom, či sa odborné riadenie stáva náhradou politickej väzby medzi stranou, členmi a občanmi.

Mediatizácia politiky označuje premenu prostredia, v ktorom strany oslovujú voličov a prezentujú svoje politické ponuky. Médiá sa stávajú jedným z hlavných priestorov, v ktorých sa politická súťaž odohráva. Strana preto musí svoje témy, lídrov a konflikty formulovať tak, aby boli zrozumiteľné mimo úzkeho stranického prostredia. Tým sa mení aj jazyk politiky. Dlhé programové dokumenty, vnútrostranícke diskusie a miestna organizačná práca nestrácajú význam úplne, ale vo verejnej prezentácii ustupujú kratším posolstvám, obrazom, konfliktom a osobám, ktoré dokážu pritiahnúť pozornosť. Strany sa učia prispôsobovať mediálnemu času a mediálnej viditeľnosti. To posilňuje význam lídrov, hovorcov a komunikačných tímov, ktoré dokážu rýchlo reagovať a udržiavať stranu vo verejnom priestore.

Mediatizácia zároveň podporuje centralizáciu. Ak je politická komunikácia sústredená okolo národného lídra, televíznych vystúpení, tlačových konferencií a centrálne pripravovaných posolstiev, miestne organizácie a členské štruktúry majú menší vplyv na verejný obraz strany. Strana môže disponovať členskou základňou a regionálnymi organizáciami, ale navonok ju často reprezentuje úzke centrum.

Tento vývoj sa môže navonok javiť ako úpadok, ale realita je zložitejšia. Politické strany musia komunikovať v prostredí, v ktorom voliči neprichádzajú do kontaktu s politikou najmä cez stranícke schôdze alebo stranícku tlač. Ak chcú zostať viditeľné, musia zvládať médiá, verejnú agendu a rýchlu komunikáciu. Otázkou teda nie je, či sa tomu môžu vyhnúť, ale čo sa pritom deje s ich vnútornou organizáciou a reprezentatívnou funkciou.

Profesionalizácia a mediatizácia sa preto navzájom posilňujú. Čím viac záleží na mediálnej viditeľnosti, tým väčší význam majú experti na komunikáciu, prieskumy, obraz lídra a riadenie kampane. Strana môže byť organizačne slabšia, ale komunikačne výkonnejšia. Práve v tomto rozdieli sa ukazuje jedna z hlavných premien súčasných politických strán.

10.3 Strany a nové komunikačné technológie

Nové komunikačné technológie zmenili spôsob, akým politické strany komunikujú s voličmi, členmi a podporovateľmi. Digitálna komunikácia nenahradila stranícku organizáciu, ale zmenila náklady, rýchlosť a formy politického kontaktu. Strana môže osloviť veľký počet ľudí bez rozsiahlej miestnej štruktúry, môže rýchlo reagovať na udalosti a môže mobilizovať podporu mimo tradičných členských kanálov.

Tento posun je dôležitý najmä tam, kde slabne klasické členstvo. Online komunikácia umožňuje pracovať s ľuďmi, ktorí nechcú vstúpiť do strany, ale sú ochotní podpísať výzvu, prispieť na kampaň, zdieľať obsah alebo sa zapojiť do konkrétnej mobilizácie. Takáto podpora môže byť rýchla a početná, no nemusí byť stabilná. Strana získava širší dosah, ale nie nevyhnutne pevnejšie zakorenenie.

Digitálne technológie zároveň posilňujú význam dát, cielenej komunikácie a centrálne riadených kampaní. Databázy kontaktov, online reklama, sociálne siete a analytické nástroje umožňujú prispôbovať posolstvá rôznym skupinám voličov. To môže zvýšiť účinnosť kampane, ale zároveň posúva moc k tým, ktorí kontrolujú technické nástroje, komunikačnú stratégiu a prístup k dátam. Nie každá digitálna otvorenosť je vnútrostraníckou demokraciou. Online hlasovania, konzultácie alebo platformy pre podporovateľov môžu rozšíriť účasť, ale môžu tiež slúžiť ako nástroj mobilizácie riadenej z centra. Rozhodujúce je, či digitálne zapojenie umožňuje členom a podporovateľom skutočne ovplyvniť rozhodovanie, alebo iba rýchlo potvrdiť pripravené stanovisko vedenia.

Nové komunikačné technológie teda nemenia základnú povahu politických strán samej osebe. Menia prostredie, v ktorom strany súťažia, mobilizujú a udržiavajú kontakt s občanmi. Môžu oslabiť význam tradičnej členskej organizácie, ale nemusia vytvoriť jej demokratickejšiu náhradu.

10.4 Strany ako viacúrovňové organizácie

Politická strana pôsobí na viacerých úrovniach politiky. V mnohých demokraciách musí súčasne fungovať na miestnej, regionálnej, národnej a niekedy aj nadnárodnej úrovni. To mení jej organizačnú povahu. Strana nie je len národné vedenie s miestnymi pobočkami, ale zložitejšia sústava vzťahov

medzi rôznymi úrovňami rozhodovania. Viacúrovňovosť je najviditeľnejšia vo federálnych a regionalizovaných štátoch, no netýka sa iba ich. Aj v unitárnych štátoch môžu mať miestne a regionálne organizácie vlastnú politickú váhu, najmä ak sa rozhoduje o samospráve, regionálnych voľbách alebo o kandidátoch pre národnú politiku. V európskom priestore sa k tomu pridáva ešte úroveň Európskej únie, kde strany kandidujú aj do Európskeho parlamentu. Strany tak často pôsobia v prostredí, kde sa miestna, národná a európska politika navzájom prelínajú, ale nemusia mať rovnaké témy, rovnakých voličov ani rovnakú logiku súťaže.

Vzťah medzi centrom a nižšími úrovňami závisí od toho, kde sa prijímajú dôležité rozhodnutia, kde sa organizujú voľby a akú mieru samostatnosti majú regionálne alebo miestne jednotky. Ak majú regióny silné kompetencie, stranícke organizácie na tejto úrovni nemusia byť len vykonávateľmi rozhodnutí národného vedenia. Môžu mať vlastné priority, vlastných lídrov a vlastnú voličskú základňu.

Kris Deschouwer preto upozorňuje, že pri viacúrovňových stranách treba rozlišovať medzi tým, na ktorých úrovniach strana pôsobí, a tým, aké územie skutočne pokrýva. Niektoré strany sú prítomné iba v jednom regióne, iné pôsobia vo viacerých regiónoch, ale nie na celom území štátu, a ďalšie majú celoštátne rozšírenie. Táto odlišnosť nie je len organizačným detailom, ale ovplyvňuje, aké záujmy strana reprezentuje, s kým súťaží a ako sa zapája do tvorby vlády na rôznych úrovniach. Viacúrovňová organizácia vytvára napätie medzi jednotou strany a samostatnosťou jej územných častí. Národné vedenie potrebuje udržať spoločnú značku, programovú čitateľnosť a disciplínu. Regionálne alebo miestne organizácie však často reagujú na iné problémy, iných voličov a inú podobu straníckej súťaže. To, čo je výhodné na národnej úrovni, nemusí byť rovnako výhodné v konkrétnom regióne alebo meste.

Najviditeľnejšie sa toto napätie prejavuje pri výbere kandidátov a tvorbe koalícií. Miestna alebo regionálna organizácia môže presadzovať kandidátov, ktorí majú silné postavenie v danom prostredí, hoci nezodpovedajú predstavám národného vedenia. Podobne môže uzatvárať koalície, ktoré dávajú zmysel v regionálnej politike, ale na národnej úrovni pôsobia problematicky. Strana tak musí neustále vyvažovať dve potreby: zachovať si spoločnú identitu a zároveň nebrániť svojim nižším úrovniam reagovať na konkrétne politické prostredie.

Viacúrovňovosť je dôležitá aj preto, že mení spôsob reprezentácie. Strana nemusí na všetkých úrovniach zastupovať presne tie isté konflikty. Na národnej úrovni môže vystupovať najmä v otázkach vlády, ekonomiky alebo zahraničnej politiky, zatiaľ čo na regionálnej úrovni sa jej význam viaže na dopravu, školstvo, samosprávu, jazykové otázky alebo územné rozdiely. Jedna stranícka organizácia tak môže byť súčasne aktérom celoštátnej súťaže aj nositeľom konkrétnych regionálnych záujmov.

Táto zložitosť sa ešte zvyšuje v európskej politike. Národné strany vstupujú do európskych straníckych rodín, kandidujú vo voľbách do Európskeho parlamentu a podieľajú sa na nadnárodných väzbách, ktoré nemusia byť pre ich domácich voličov vždy zrozumiteľné. Európska úroveň pritom nie je iba doplnkom národnej politiky, ale v niektorých témach spätne ovplyvňuje programy, koalície a vnútorné spory strán na domácej úrovni.

Strana ako viacúrovňová organizácia je preto menej jednotná, než sa môže zdať z pohľadu jej centrálného vedenia. Jej fungovanie závisí od toho, ako dokáže zosúladiť rôzne úrovne súťaže, rozdielne záujmy vlastných organizácií a potrebu vystupovať navonok ako jeden politický aktér. Ak sa toto zosúladenie darí, viacúrovňovosť môže posilniť zakorenenie strany v spoločnosti. Ak sa rozpadá, strana môže pôsobiť ako súbor miestnych, regionálnych a národných záujmov, ktoré spája už len spoločný názov.

10.5 Nové výzvy a trvácnosť klasických teórií

Nové politické strany nevznikajú iba z toho dôvodu, že sa objaví nový líder, nová značka alebo vhodná volebná príležitosť. Často vstupujú do priestoru, ktorý etablované strany nedokázali obsadiť. Môže ísť o nové spoločenské konflikty, nedôveru voči politickým elitám, nespokojnosť s korupciou, environmentálne témy, regionálne napätia, kultúrne spory alebo odpor voči spôsobu, akým existujúce strany vykonávajú moc. Nová strana je v tomto zmysle príznakom toho, že stranícky systém niektoré požiadavky nezachytil alebo ich nedokázal premeniť na dôveryhodnú reprezentáciu.

Samotnú novosť však netreba preceňovať. Mnohé nové strany sú nové najmä vo svojej značke, rétorike alebo mobilizačnom štýle. Organizačne však často kombinujú prvky, ktoré už poznáme z klasických aj novších modelov strán. Môžu používať jazyk sociálneho hnutia, ale zároveň sa rýchlo profesionalizovať. Môžu vystupovať proti straníckemu establishmentu, no po vstupe do parlamentu začnú riešiť rovnaké problémy ako staršie strany:

financovanie, výber kandidátov, disciplínu, koalície a vzťah medzi vedením a podporovateľmi. Môžu sa opierať o digitálnu mobilizáciu, no ich rozhodovanie zostáva sústredené okolo úzkeho vedenia alebo výrazného lídra.

Tento rozpor je pre nové strany typický. Do politiky často vstupujú ako kritika existujúceho stranického poriadku, ale ak chcú dlhšie prežiť, musia sa aspoň čiastočne inštitucionalizovať. Musia vytvoriť organizačné pravidlá, stabilnejší okruh kandidátov, vzťah k verejnému financovaniu a schopnosť pôsobiť medzi voľbami. Protestná energia môže stranu rýchlo vyniesť do parlamentu, ale sama osebe nestačí na trvalé fungovanie v reprezentatívnej demokracii. Niektoré nové strany sa preto postupne približujú k bežným stranickým formám. Iné zostávajú závislé od jedného lídra, jednej témy alebo jednej protestnej vlny. Ich životnosť môže byť krátka a niekedy sa obmedzí iba na jedno volebné obdobie. Zlyhanie alebo odchod lídra, vyčerpanie pôvodnej témy alebo vstup do vlády môže rýchlo ukázať, či išlo o skutočne inštitucionalizovanú stranu, alebo len o dočasnú volebnú mobilizáciu.

Nové výzvy teda nespočívajú iba v tom, že vznikajú nové strany. Dôležitejšie je, že sa menia podmienky, za ktorých sa strany zakoreňujú, získavajú dôveru a udržiavajú spojenie s občanmi. Strany môžu byť organizačne ľahšie, komunikačne pružnejšie a menej viazané na tradičné členstvo, ale stále musia riešiť starý problém politickej reprezentácie, a to ako premeniť spoločenskú nespokojnosť, záujmy a hodnotové konflikty na zodpovednú politickú činnosť.

Klasické teórie politických strán napriek zmenám straníckej politiky nestrácajú na význame. Ich slabinou by bolo iba to, keby sa používali ako hotové schémy, do ktorých sa dnešné strany mechanicky vkladajú. Dnešná strana môže mať slabé členstvo, silného lídra, profesionálnu kampaň, digitálnu mobilizáciu a zároveň využívať štátne zdroje, ale takúto kombináciu nemožno vysvetliť jedným modelom, ale klasické pojmy stále pomáhajú rozlíšiť, ktoré prvky sú v nej rozhodujúce.

Duvergerovo rozlíšenie medzi kádrovou a masovou stranou zostáva užitočné tam, kde sledujeme význam členstva, miestnej organizácie a sociálneho zakorenenia. Michelsova téza o oligarchizačných tendenciách nestráca platnosť ani v stranách, ktoré používajú jazyk otvorenosti a participácie. Aj digitálne hlasovanie alebo zapojenie podporovateľov môže byť riadené z centra, ak vedenie kontroluje pravidlá, agendu a komunikačné prostredie.

Kirchheimer, Panebianco, Katz a Mair pomáhajú pochopiť inú líniu vývoja. Strany sa často vzdávajú od úzkych sociálnych táborov, profesionalizujú svoju činnosť a silnejšie sa opierajú o štátne zdroje. To neznamená, že každá dnešná strana je *catch-all*, volebno-profesionálna alebo kartelová v čistom zmysle. Znamená to, že bez týchto pojmov by sme horšie videli, ako sa mení vzťah medzi stranou, voličmi, členmi, štátom a profesionálnym aparátom.

Sartoriho význam zostáva najmä pri analýze straníckych systémov. Nové strany, protestné vlny alebo personalizované projekty treba posudzovať podľa toho, či sa stávajú relevantnými aktérmi, či menia formát systému a či ovplyvňujú jeho mechaniku. Nie každá nová strana mení stranícky systém. Niektoré zostanú volebnou epizódou, iné sa stanú koalíčne dôležitými alebo zmenia smer politickej súťaže.

Klasické teórie teda neponúkajú pohodlný návrat k starému obrazu strán. Umožňujú skôr presnejšie vidieť, čo sa v súčasných stranách mení a čo v nich pretrváva. Politické strany môžu byť menej založené na členstve, môžu byť viac profesionálne, mediálne a personalizované, no stále riešia základné problémy, ktoré sprevádzajú stranícku politiku od jej moderného vzniku: organizáciu moci, reprezentáciu záujmov, výber kandidátov, vzťah k štátu a schopnosť niesť zodpovednosť za vládnutie.

Kontrolné otázky ku kapitole 10:

1. Prečo nemožno pokles členstva automaticky chápať ako celkový úpadok politických strán?
2. Aké funkcie plnilo členstvo v klasickej masovej strane a ako sa menia formy straníckej participácie v súčasnosti?
3. Ako profesionalizácia straníckej politiky mení rozdelenie moci medzi vedením, odborným aparátom, miestnymi organizáciami a členmi?
4. Čo znamená mediatizácia politiky a prečo môže posilňovať centralizáciu straníckej komunikácie a význam straníckych lídrov?
5. Aké možnosti prinášajú politickým stranám nové komunikačné technológie a prečo digitálne zapojenie nemusí automaticky znamenať väčšiu vnútrostranícku demokraciu?
6. Aké napätia vznikajú v politickej strane, ktorá súčasne pôsobí na miestnej, regionálnej, národnej a nadnárodnej úrovni?
7. Prečo zostávajú klasické teórie politických strán užitočné aj pri skúmaní nových, personalizovaných a digitálne organizovaných strán a aké sú limity ich mechanického používania?

Záver

Politické strany patria k tým inštitúciám modernej politiky, ktoré sú natoľko bežné, že ich význam môže ľahko splývať s každodennou politickou realitou. Voľby, kampane, parlamentné kluby, vlády a opozícia sa zdajú byť prirodzenou súčasťou demokratického života. Bližší pohľad však ukazuje, že politická strana nie je samozrejmý jav, ale **je to historicky vzniknutá a vyvinutá forma organizácie politického konfliktu, reprezentácie a súťaže o moc.**

Politická strana má svoju organizáciu, členstvo, vedenie, aparát, vnútorné pravidlá a mocenské vzťahy. Bez týchto prvkov by nedokázala pôsobiť trvalo a kolektívne. Zároveň práve organizácia vytvára napätia, ktoré politické strany sprevádzajú od ich moderného vzniku. Moc sa v strane nikdy nerozdeľuje úplne rovnomerne, ale vedenie, aparát, parlamentní a vládni reprezentanti a profesionálni pracovníci získavajú výhodu voči radovým členom a podporovateľom. Politická strana preto umožňuje demokratickú účasť, ale súčasne ju organizuje spôsobom, ktorý vždy obsahuje prvky hierarchie a nerovnosti.

Význam strán sa naplno ukazuje až v reprezentatívnej demokracii. Politické strany sprostredkujú vzťah medzi občanmi a vládnutím, vytvárajú politické alternatívy, vyberajú kandidátov, podieľajú sa na tvorbe vlády a umožňujú existenciu opozície. Demokracia sa bez nich nezaobíde, ak má byť politická moc predmetom organizovanej a zodpovednej súťaže. To však neznamená, že strany možno chápať ako bezproblémové nástroje demokracie. Môžu občanov reprezentovať, ale môžu sa od nich aj vzdáľovať. Môžu vytvárať zodpovednú vládu, ale môžu tiež rozptyľovať zodpovednosť, uzatvárať sa do vlastného sveta a chrániť vlastné organizačné záujmy.

Politická strana zároveň nadobúda svoj význam vo vzťahu k iným stranám. Sama osebe je iba jedným aktérom, ale až v straníckom systéme sa ukazuje, či jej prítomnosť umožňuje alternáciu vlády, podporuje dostredivú súťaž, či zvyšuje polarizáciu alebo mení koalíčné možnosti ostatných strán. Preto nestačí strany len počítat, ale dôležité je rozumieť ich relevancii, vzájomnej vzdialenosti, formátu systému a jeho mechanike. Práve tu sa ukazuje, že stranícke systémy nie sú aritmetickým súčtom strán, ale usporiadaním vzťahov, ktoré ovplyvňuje celé fungovanie demokracie.

Súčasnú politickú stranu sa v mnohom vzdialili od klasickej predstavy masovej členskej organizácie. Klesá význam tradičného členstva, naopak rastie úloha profesionálnych aparátov, médií, digitálnej komunikácie, štátnych zdrojov a osobností lídrov. Tieto zmeny neznamenia jednoduchý zánik strán, ale skôr ukazujú, že stranícka forma prežíva aj v podmienkach, v ktorých sa mení jej sociálne zakorenenie a spôsob reprezentácie. Strany môžu byť slabšie z hľadiska členskej základne, a predsa zostať silné ako volební, parlamentní a vládni aktéri.

Klasické teórie politických strán majú význam práve preto, že umožňujú tieto zmeny pomenovať. Nie sú hotovým opisom každej súčasnej strany, ale poskytujú pojmy, bez ktorých by sa vývoj strán javil ako neprehľadný sled noviniek. Duvergerovo rozlíšenie organizačných typov, Michelsov problém oligarchizácie, Sartoriho analýza straníckych systémov, Kirchheimerova *catch-all* strana, Panebiancova volebná profesionalizácia alebo Katzova a Mairova kartelová strana zostávajú užitočné, ak ich nepoužívame mechanicky. Ich hodnota spočíva v tom, že pomáhajú vidieť, čo sa v politických stranách mení a čo v nich napriek zmenám pretrváva.

Politické strany nemožno považovať ani za prežitok masovej politiky, ani za bezproblémové nástroje demokratickej reprezentácie. Ich podoba sa historicky mení, ich vnútorné fungovanie je založené na nerovnom rozdelení moci a zároveň zostávajú nevyhnutnou súčasťou modernej reprezentatívnej demokracie. Práve toto napätie z nich robí jeden zo základných predmetov politologického skúmania. Moderná reprezentatívna demokracia sa bez strán nedokáže stabilne organizovať, no jej kvalita závisí od toho, či strany zostávajú otvorené spoločnosti, či je ich vnútorné rozhodovanie kontrolovateľné a či dokážu niesť zodpovednosť za výkon politickej moci.

Summary

The second volume of *An Introduction to the Theory of Political Parties* shifts attention from the internal organisation and historical development of individual parties to the broader political environment in which parties compete, cooperate, govern and represent citizens. Political parties cannot be understood solely as organisations with their own membership, leadership, rules and resources. Their political significance also depends on their relationships with voters, the state, competing parties and the institutional rules of democratic politics. A party may possess a limited organisational base and nevertheless become influential because of its position within a particular party system. Conversely, an electorally successful party may gradually lose its social roots and weaken its capacity to connect citizens with political decision-making.

Political parties have never existed in a single and unchanging organisational form. Their development reflects the expansion of suffrage, changes in social structure, the transformation of political communication and the growing importance of the state in party organisation. Models of political parties should therefore be understood as analytical instruments rather than rigid categories. They identify the dominant organisational logic of a party, but real political parties frequently combine features associated with several models.

Maurice Duverger's distinction between cadre and mass parties provides the starting point for understanding the historical transformation of party organisation. The cadre party emerged under conditions of restricted suffrage and parliamentary politics dominated by socially influential individuals. It relied primarily on political notables, local elites, personal prestige, financial resources and relatively loose organisational networks. Extensive membership was not essential to its operation. Its principal purpose was to coordinate influential candidates and their supporters during elections and within parliament.

The mass party developed in response to the extension of political participation and the entry of previously excluded social groups into electoral politics. It was based on permanent organisation, extensive membership, local branches, membership fees, political education and sustained activity between elections. Membership was not merely a numerical resource.

It provided financial support, organisational labour, political loyalty and a connection between the party and a particular social environment. Socialist and labour parties were the clearest historical examples, although mass organisational features also appeared in confessional and agrarian parties.

The mass party expanded democratic participation, but it also revealed a fundamental tension within party organisation. Large organisations require leadership, expertise, discipline and a professional apparatus. Robert Michels argued that these organisational necessities tend to create inequalities between leaders and ordinary members. Those who control information, organisational resources and decision-making procedures acquire advantages that are difficult for the membership to counterbalance. Party organisation therefore enables collective political participation while simultaneously producing tendencies towards hierarchy and oligarchy.

The social and political conditions that sustained the classical mass party gradually weakened. Otto Kirchheimer's concept of the catch-all party describes the transition from a party closely linked to a particular class, religious community or clearly defined social group towards a party seeking support from a broader and more heterogeneous electorate. Ideological commitments become less binding, programmes more flexible, and party leadership, electoral strategy and public communication more important. A catch-all party is not literally a party for everyone. It remains a partial political organisation, but reduces its dependence on one traditional social constituency and seeks support across several groups of voters.

Richard S. Katz and Peter Mair's model of the cartel party draws attention to a further change in the relationship between parties, society and the state. Parties may become less dependent on members, social organisations and private contributions while relying increasingly on public financing, parliamentary representation, professional staff, regulated access to the media and institutional rules that established parties themselves help to create. The model does not presuppose the disappearance of inter-party competition or explicit collusion among established parties. It identifies a situation in which political competitors simultaneously share an interest in preserving the institutional resources that sustain them as professional organisations. Parties may consequently remain powerful as electoral, parliamentary and governmental actors even while becoming weaker as socially rooted membership organisations.

Contemporary party politics also includes movement parties and personalised parties. A movement party transfers the energy, themes and identity of a social movement into electoral and parliamentary politics. It often presents itself as more open, participatory and less hierarchical than established parties. Its central difficulty emerges when protest mobilisation encounters the demands of institutional politics. Electoral competition, parliamentary work and participation in government require candidates, organisational rules, financing, expertise, compromise and responsibility for decisions. A movement party must therefore decide how far it can institutionalise itself without losing the mobilising identity from which it originated.

A personalised party is organised around a leader who becomes the principal source of its public identity, electoral appeal and internal authority. Personalisation becomes organisationally significant when the programme, candidate selection, communication and decision-making structures are subordinated to the position of one individual. Such parties can be created quickly and communicate a clear political message, but they often have weak internal pluralism, uncertain succession and limited organisational continuity. A crisis or departure of the leader may therefore become a crisis of the entire party.

These models do not form an inevitable sequence in which one type simply replaces another. Contemporary parties may combine a formal membership structure with professional campaigning, public financing, movement rhetoric and strong personal leadership. The analytical task is not to assign each party permanently to one category, but to identify which organisational principles, resources and relationships are most important in a particular historical and political context.

The relationship between parties and democracy is necessarily ambivalent. Political parties were historically criticised as factions that divided the political community and pursued partial interests. Modern democratic theory, however, cannot assume that society possesses a single will or that political conflict is merely a disturbance of an otherwise unified community. Democratic societies contain different interests, values and social experiences. Political parties give these divisions an organised and publicly recognisable form. They transform dispersed demands into programmes, candidates, parliamentary representation and alternatives of government.

Giovanni Sartori's distinction between a party and a faction is important in this context. A faction is commonly understood as a group pursuing a narrow interest at the expense of the political whole. A political party openly represents only a part of society, but acts within rules that recognise the legitimacy of competing parties. Its democratic legitimacy does not arise from a claim to embody the entire community, but from its participation in an organised plurality of political alternatives.

Parties connect elections with government and opposition. They enable voters to choose not only between individual candidates but also between broader political orientations that may subsequently be held accountable. Responsible party government depends on recognisable alternatives, a realistic possibility of replacing those in power and a clear connection between electoral mandates and political decisions. Coalition government can complicate this relationship because responsibility is divided among several actors and post-electoral compromises may alter previously announced positions. Nevertheless, coalition politics remains a normal feature of pluralist democracy and does not in itself eliminate political accountability.

The democratic role of political parties must also be assessed internally. A party may participate in democratic competition while organising its own affairs in a highly centralised manner. Intra-party democracy concerns the selection of leaders and candidates, programme formation, control of the party apparatus and the actual influence of members on political decisions. Formal voting rights do not necessarily guarantee meaningful participation. Leadership may control nominations, procedural rules, timing, access to information and the communication environment in which decisions are made.

Different mechanisms have been introduced to increase participation, including party congresses, direct leadership elections, primaries and consultations with members or registered supporters. These procedures may open decision-making to a wider circle, but they do not automatically remove inequalities of power. Greater openness can increase participation while also strengthening dependence on media visibility, popularity and temporary mobilisation. Greater centralisation may improve organisational efficiency but weaken the influence of members and local organisations. The essential question is therefore not merely whether participation for-

mally exists, but whether it provides a genuine capacity to influence decisions.

Parties perform their representative function effectively only when they maintain a meaningful connection between citizens, political alternatives and government decisions. The concept of democratic linkage developed by Russell J. Dalton, David M. Farrell and Ian McAllister highlights the ways in which parties connect citizens with electoral competition, programmes with governmental responsibility and public policy with the electoral mandate. When these linkages weaken, democratic procedures may remain intact while the representative substance of democracy declines. Parties continue to win elections and occupy public office, but citizens increasingly perceive them as a closed professional world detached from ordinary social experience.

Parties do not merely transmit demands that already exist in a complete form. They select, combine and interpret interests, decide which conflicts will become politically visible and formulate the language through which society understands them. Representation is consequently never a passive reflection of society. It includes political choice and the construction of alternatives. The difficulty arises when parties become increasingly connected to the state while their links with members, supporters and social groups become weaker. Peter Mair described this development as the hollowing of party democracy: parties retain governmental and institutional power but lose part of their capacity to function as organisations of social participation.

Criticism of political parties is legitimate when it exposes oligarchy, corruption, opportunism, weak accountability or detachment from citizens. It becomes problematic when it assumes that representative democracy could function more effectively without parties. Removing party organisations would not remove political conflict, competing interests or struggles for power. Their place could be occupied by individual leaders, technocratic elites, media actors or organised interests that may be less visible and less accountable. The democratic problem is therefore not how to eliminate parties, but how to preserve them as open, controllable and responsible institutions of representation.

The political meaning of an individual party becomes fully visible only within a party system. A party system is not a simple list or numerical sum of parties. It is a relatively stable structure of competition, cooperation and

mutual constraint. Parties acquire different importance according to their coalition possibilities, ideological positions and effects on the behaviour of other actors. Electoral rules, constitutional arrangements and established patterns of government formation also influence the way in which these relationships develop.

Sartori's theory is central to the analysis of party systems. His concept of party relevance corrects the limitations of merely counting all parties participating in elections or represented in parliament. A party may be relevant because it possesses coalition potential and can contribute to the formation of a governing majority. It may also possess blackmail potential when its presence changes the direction of competition, influences the strategies of other parties or increases polarisation even though it is excluded from government. Relevance therefore cannot be reduced to electoral size. A smaller party may be indispensable to coalition formation, whereas a larger but isolated party may exercise limited influence on government.

Sartori also distinguishes between the format and the mechanics of a party system. Format refers to the number of relevant parties, whereas mechanics describes the way in which those parties interact. Systems with a similar number of parties may function very differently depending on ideological distance, coalition patterns, the possibility of governmental alternation and whether competition is centripetal or centrifugal. Centripetal competition encourages parties to move towards the political centre and seek broader acceptability. Centrifugal competition pushes political conflict towards the extremes and may reduce the space for compromise, coalition-building and responsible alternation.

Ideological distance must be distinguished from rejection of the political system itself. Parties may be far apart in programme and values while continuing to recognise one another as legitimate competitors and accepting the basic rules of democratic politics. Polarisation becomes especially dangerous when political opponents cease to be treated as legitimate rivals and are instead presented as enemies whose victory would constitute an unacceptable threat to the political community.

A two-party system does not require the literal existence of only two parties. Its defining feature is that two principal parties compete for a parliamentary majority and that each possesses a realistic possibility of forming a government independently. This creates a relatively direct relation-

ship between elections, government and opposition. Political responsibility is usually clearer, and competition often has a centripetal tendency because both parties must appeal beyond their core electorate. At the same time, the system may compress the diversity of social interests into two broad alternatives and limit the independent political expression of smaller groups.

Moderate pluralism contains a limited number of relevant parties whose ideological distance and coalition relations remain manageable. Government is commonly formed through coalitions, which makes responsibility less direct than in a two-party system but may permit broader social and political representation. Moderate pluralism is characterised by acceptance of democratic rules, the absence of powerful anti-system parties, relatively predictable coalition behaviour and predominantly centripetal competition. It shows that a multi-party system need not be unstable if political differences remain compatible with cooperation and governmental alternation.

Polarised pluralism combines a larger number of relevant parties with extensive ideological distance, centrifugal competition and the presence of politically significant anti-system actors. An anti-system party is not simply a radical or uncompromising opposition party. Its activity undermines the legitimacy of the existing political order. When such a party becomes relevant, other actors must adapt their programmes, strategies and coalition calculations to its presence.

Bilateral opposition may place governing or centrist parties under pressure from opposing ideological poles that are simultaneously hostile to the government but unable to form a common alternative. Political competition may remain intense while the practical possibility of governmental alternation becomes limited. Parties excluded from realistic government participation may also advance promises without bearing the costs of implementation, weakening the relationship between opposition and responsible government. Polarised pluralism therefore presents a tension between broad political representation and the capacity to create stable and accountable governing alternatives.

The predominant-party system remains competitive because opposition parties are legally and practically permitted to organise, contest elections and replace the governing party. Nevertheless, one party repeatedly secures a parliamentary majority and governs over an extended period. The crucial distinction between predominance and hegemony lies in the genuine possibility of defeat. Long-term electoral success is not in itself incom-

patible with democracy. The system becomes problematic when the governing party protects its position through unequal access to public resources, control of institutions, clientelism or restrictions that prevent the opposition from competing on reasonably equal terms.

Non-competitive party systems exclude realistic alternation. In a one-party system, only one party possesses a legitimate role in the exercise of power and becomes closely integrated with the state and the regime. In a hegemonic system, additional parties may formally exist, but they cannot challenge the ruling party or independently compete for government. The number of legally recognised parties therefore does not by itself establish political pluralism. The decisive question is whether the opposition can genuinely replace those who hold power.

Party systems are not permanent arrangements. They change when established parties lose support, new conflicts emerge, coalition relations are transformed or previously marginal parties become relevant. A system may change even when the number of parties remains stable, for example when ideological distance increases, coalition possibilities narrow or competition shifts from the centre towards the extremes. Conversely, the arrival of a new party does not necessarily transform the system if it fails to affect government formation or the strategies of other actors.

Institutionalisation describes the extent to which patterns of competition, party identities and coalition expectations become stable, predictable and socially rooted. A strongly institutionalised system provides voters and parties with a recognisable structure of competition. A weakly institutionalised system is marked by rapid party creation and disappearance, unstable voter support, unpredictable coalitions and strong dependence on personalities or temporary protest mobilisation. Such volatility can weaken the capacity of parties to provide political orientation and connect electoral choices with governmental responsibility.

Institutionalisation should not be confused with democratic quality. Stability may support accountability and political orientation, but it can also protect established parties from new social demands and turn into institutional rigidity. Conversely, change may express democratic adaptation rather than crisis. A party system must therefore combine sufficient stability to organise political competition with sufficient openness to represent emerging conflicts and changing social conditions.

Contemporary parties operate under conditions of declining membership, professionalised campaigning, the mediatization of politics, digital communication and multi-level governance. Traditional membership no longer performs all the functions that it once did in mass parties. Parties increasingly rely on professional employees, consultants, polling, databases and centrally managed campaigns. Participation becomes more flexible, temporary and issue-oriented. Supporters may contribute to a campaign, sign an online initiative or participate in an internal vote without accepting full party membership.

The decline of membership should not be interpreted as the disappearance of political parties. Parties may lose members and local activists while retaining or even strengthening their positions in elections, parliament, government and the state. The change nevertheless has representative consequences. Membership once provided not only labour and financial contributions but also an organised channel through which social experience and political demands entered the party. When this channel becomes weaker, party leaders rely more heavily on polling, professional advisers, media signals and short-term electoral mobilisation.

Professionalisation changes the internal distribution of power. Angelo Panebianco's model of the electoral-professional party draws attention to organisations whose effectiveness depends less on extensive membership and more on specialists in campaigning, political communication, polling, fundraising and management. Professional expertise is necessary in complex modern political competition, but it can reduce the influence of members and local branches if strategic decisions become concentrated in the hands of the central leadership and its advisers.

The mediatization of politics reinforces this tendency. Parties must adapt their programmes, conflicts and political messages to an environment dominated by media visibility, rapid reaction, simplified communication and the prominence of individual leaders. This does not make organisational structures irrelevant, but it can centralise the public presentation of the party and strengthen the position of those who control its communication.

Digital technologies lower the costs of political contact and enable parties to reach large audiences without dense local networks. They allow rapid mobilisation, targeted communication and participation by people unwilling to become formal members. However, digital participation does not automatically produce intra-party democracy. Online consultations,

platforms and votes may broaden participation, but they may also become centrally managed instruments through which supporters merely endorse decisions prepared by the leadership. The democratic significance of digital participation depends on whether participants gain a real influence over agendas, candidates and political decisions.

Political parties are also multi-level organisations. They must coordinate local, regional, national and, in the European context, supranational levels of political activity. Different levels may involve different electoral competitors, policy priorities, coalition strategies and representative functions. Kris Deschouwer's analysis shows that it is important to distinguish the political levels on which a party operates from the territorial scope it actually covers. Regional parties, parties operating across the entire territory of the state, and parties present only in selected territories face different organisational and representative problems.

Multi-level organisation creates tension between party unity and territorial autonomy. National leadership seeks to preserve a common identity, programme and discipline, while local and regional organisations must respond to different voters, political issues and coalition environments. Candidate selection and coalition formation are particularly sensitive areas because arrangements that are rational at one level may appear unacceptable at another. Multi-level organisation can strengthen a party's social and territorial rootedness, but it can also produce fragmentation when its organisational units pursue conflicting interests.

The emergence of new parties does not invalidate classical theories. New organisations frequently combine movement-based mobilisation, professional campaigning, digital communication, public financing and personalised leadership. If they wish to survive beyond a single electoral cycle, they must still develop rules, select candidates, manage internal conflicts, secure resources and assume responsibility for parliamentary or governmental decisions. Protest energy may provide rapid electoral success, but it cannot substitute indefinitely for institutionalisation.

Duverger, Michels, Kirchheimer, Panebianco, Katz, Mair and Sartori remain relevant not because contemporary parties correspond perfectly to their models, but because their concepts help identify what has changed and what continues to structure party politics. Duverger directs attention to membership and organisation, Michels to internal inequalities of power, Kirchheimer to the weakening of fixed social constituencies, Panebianco to

electoral professionalisation, Katz and Mair to the growing relationship between parties and the state, and Sartori to the relevance of parties and the mechanics of party systems.

Political parties are neither obsolete remnants of mass politics nor unproblematic instruments of democratic representation. Their organisational forms change historically, their internal power is distributed unequally and their relationship with society is often fragile. At the same time, they remain indispensable to modern representative democracy. They organise political alternatives, connect elections with government and opposition, structure competition for power and make collective political responsibility possible. The quality of representative democracy therefore depends on their capacity to remain open to society, internally controllable and publicly accountable for the exercise of political power.

Použitá a odporúčaná literatúra

Dalton, Russell J. – Farrell, David M. – McAllister, Ian. *Political Parties and Democratic Linkage. How Parties Organize Democracy*. Oxford University Press, 2011.

Duverger, Maurice. *Politické strany*. Přel. Zdeněk Velíšek. Praha: Karolinum, 2016.

Fiala, Petr – Strmiska, Maxmilián. *Teorie politických stran*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009.

Gunther, Richard – Montero, José Ramón – Linz, Juan J. (eds.). *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*. Oxford University Press, 2002.

Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír. *Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Praha: Grada, 2010.

Katz, Richard S. – Crotty, William (eds.). *Handbook of Party Politics*. Sage Publications, 2006.

Katz, Richard S. – Mair, Peter. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, Vol 1, No. 1, s. 5-28, 1995.

Klíma, Michal. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix, spol. s r. o., 1998.

Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (eds.). *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 1967, s. 1 – 63.

Mair, Peter. *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford University Press, 1997.

Mair, Peter. *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. Verso, 2013.

Martinkovič, Marcel. *Úvod do štúdia volebných a straníckych systémov I.* Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020.

Martinkovič, Marcel. *Úvod do štúdia volebných a straníckych systémov II.* Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020.

Michels, Robert. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy.* New York: Hearst's International Library Co., 1915.

Novák, Miroslav. *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia.* Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

Panebianco, Angelo. *Political Parties: Organization and Power.* Cambridge University Press, 1988.

Sartori, Giovanni. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu.* Přel. Jiří Kohoutek, Petr Tomáš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.

Scarrow, Susan E. – Webb, Paul D. – Poguntke, Thomas (eds.). *Organizing Political Parties. Representation, Participation, and Power.* Oxford University Press, 2017.

Ware, Alan. *Political Parties and Party Systems.* Oxford University Press, 1996